

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПРАВА ТА ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ**

До захисту допустити:

Завідувач кафедри

_____ Є.М. Черних

« ____ » _____ 2021 р.

**«ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ»**

Кваліфікаційна робота

здобувача вищої освіти другого

(магістерського) рівня вищої освіти

освітньо-професійної програми «Право»

Красильникової Ангеліни Русланівни

Науковий керівник:

Барегамян С.Х., к.ю.н., доцент

Рецензент: Тітова О.Ф., керівний

партнер адвокатського бюро «Тітова та партнери»

Кваліфікаційна робота захищена

з оцінкою _____

Секретар ЕК _____

« ____ » _____ 2021 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	7
1.1 Понятійно-категоріальний апарат теорії пенсійного забезпечення.....	7
1.2 Юридична природа права на пенсійне забезпечення.....	17
1.3 Проблеми функціонування пенсійної системи України.....	21
Висновки до розділу 1.....	30
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ	33
2.1 Нормативно-правове регулювання пенсійного забезпечення в Україні.....	33
2.2 Роль Конституційного Суду України у застосуванні пенсійного законодавства.	39
2.3 Особливості пенсійного забезпечення окремих категорій громадян в аспекті конституційного обов’язку держави.....	48
Висновки до розділу 2.....	57
РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ	60
3.1 Міжнародно-правове регулювання в сфері соціального забезпечення.....	60
3.2 Реформування пенсійної системи України в контексті досвіду зарубіжних країн.....	68
Висновки до розділу 3.....	74
ВИСНОВКИ	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	82

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Одним із важливих складових соціального захисту є пенсійне забезпечення. Право громадян на пенсійне державне забезпечення в старості, а також у разі постійної або тривалої втрати працездатності та в інших складних життєвих ситуаціях є одним із фундаментальних соціальних прав, гарантованих Конституцією.

На сьогодні необхідність відповідного реформування нормативно-правового регулювання пенсійного забезпечення є одним із важливих напрямів державної політики в сфері соціально-економічного розвитку України та зарубіжних країн.

Надзвичайно гостро питання правового регулювання пенсійного забезпечення постало з 2014 року, коли розпочались бойові дії на Сході України і громадяни вимушені були переїхати з окупованих територій як внутрішньо переміщені особи.

Процес реформування пенсійного права України вимагає подальшого вивчення та наукового обґрунтування правового регулювання пенсійних правовідносин. З огляду на світові глобалізаційні процеси та прагнення України до європейської інтеграції особливої уваги науковців потребують питання гармонізації та запровадження кращого зарубіжного та міжнародного досвіду щодо правового забезпечення соціально-забезпечувальних, в тому числі й пенсійних правовідносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні питання та особливості правового регулювання пенсійного забезпечення в Україні досліджували у своїх працях як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, а саме: В.М. Андрійів, М.І. Боднарук, М.Д. Бойко, Н.Б. Болотіна, І.О. Гуменюк, Т.О. Дідковська, В.В. Жернаков, М.І. Іншин, М.М. Клемпарський, Т.В. Кравчук, Л.Ю. Малюга, І.В. Оклеї, П.Д. Пилипенко, В.І. Прокопенко, С.М. Синчук, І.М. Сирота, Б.І. Сташків, О.В. Тищенко, Н.М. Хуторян, В.О. Швець, О.М. Ярошенко та багато інших правознавців.

Тобто у цілому наявність такої великої кількості праць свідчить про очевидність проблематичності правового регулювання пенсійного забезпечення, а також дає підстави сформулювати уявлення щодо необхідності розв'язання наявних проблем правового регулювання пенсійного забезпечення. З іншого боку, кількість наявних праць не означає втрату актуальності подальших досліджень, адже правове регулювання пенсійного забезпечення поступово удосконалюється, старі проблеми вирішуються, з'являються нові. Тож подальша розробка питання правового регулювання пенсійного забезпечення є необхідною.

Об'єктом дослідження виступають суспільні правовідносини, які виникають у сфері пенсійного забезпечення.

Предметом дослідження є правове регулювання пенсійного забезпечення в Україні.

Мета і завдання дослідження. Мета кваліфікаційної роботи полягає у з'ясуванні теоретичних і практичних засад правового регулювання пенсійного забезпечення в Україні в контексті євроінтеграційних перетворень та виробленні відповідних рекомендацій щодо удосконалення пенсійної системи.

Означена мета дозволяє сформулювати наступні завдання:

- проаналізувати понятійно-категоріальний апарат теорії пенсійного забезпечення;
- розкрити юридичну природу права на пенсійне забезпечення;
- визначити проблеми функціонування пенсійної системи України;
- дослідити нормативно-правове регулювання пенсійного забезпечення в Україні;
- проаналізувати роль Конституційного Суду України у застосуванні пенсійного законодавства;
- визначити особливості пенсійного забезпечення окремих категорій громадян в аспекті конституційного обов'язку держави;
- дослідити міжнародно-правове регулювання в сфері соціального

забезпечення;

– розробити рекомендації щодо подальшого реформування пенсійної системи України в контексті досвіду зарубіжних країн.

Методи наукового дослідження. Методологія кваліфікаційної роботи базується на сукупності методів і прийомів наукового пізнання загальнонаукового та спеціального характеру, що дозволило сформулювати цілісне та комплексне уявлення про правові відносини, що складаються у сфері пенсійного забезпечення. Зокрема, серед загальнонаукових методів, які було використано, можна виділити: діалектичний метод, формально-логічний, історичний, метод абстрагування та узагальнення, системно-структурний та ін. У дослідженні використані спеціальні методи, такі як: логіко-семантичний (підрозділи 1.1, 2.2, 3.2), порівняльно-правовий (підрозділ 3.3), структурно-функціональний (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3); формально-юридичний (1.3, 3.2), теоретико-прогностичний (підрозділи 2.1, 3.3) та інші.

Наукова новизна одержаних результатів. Результати роботи, які мають елементи наукової новизни: поглиблено понятійно-категоріальний апарат правового регулювання пенсійного забезпечення в Україні, зокрема, удосконалено підходи до визначення понять «пенсійне забезпечення», «пенсійні правовідносини», «пенсія»; узагальнено практику Європейського суду з прав людини щодо справ, які стосуються права на пенсійне забезпечення; на основі порівняльно-правового аналізу досвіду зарубіжних країн, розроблені рекомендації щодо удосконалення пенсійного забезпечення в Україні.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в роботі пропозиції і висновки можуть бути використані:

– у науково-дослідній роботі – для подальшого вивчення проблем, які виникають при здійсненні правового регулювання пенсійного забезпечення;

– у правотворчості – в процесі розробки доповнень і змін до чинних нормативно-правових актів, які регулюють аспекти призначення та виплати

пенсій;

– у правозастосуванні – при здійсненні правозастосовної та право реалізаційної діяльності щодо вдосконалення правового регулювання пенсійного забезпечення, діяльності органів публічної влади;

– в освітньому процесі – під час підготовки навчально-методичних розробок, підручників та навчальних посібників з дисциплін «Трудове право», «Право соціального захисту та пенсійного забезпечення».

Апробація результатів дослідження. За результатами наукової роботи були опубліковані тези в збірнику матеріалів круглого столу «Теоретико-практичні проблеми розвитку національного права України в умовах євроінтеграції» (Маріуполь: Маріупольський державний університет, 01 грудня 2021 р.).

Структура дослідження. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Обсяг роботи становить 81 сторінку. Список використаних джерел налічує 141 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1.1 Понятійно-категоріальний апарат теорії пенсійного забезпечення

На сьогодні один із ключових напрямків соціального забезпечення в Україні є здійснення на належному рівні пенсійного забезпечення. Забезпечення стабільності системи пенсійного забезпечення є запорукою належного розвитку соціального захисту в державі та економічної стабільності в державі.

В умовах триваючої пенсійної реформи, перш за все, важливим є удосконалення та розвиток понятійно-категоріального апарату, який використовується при визначенні загальноприйнятих понять у пенсійному законодавстві.

Визначення будь-якого поняття – це завжди найважливіший момент будь-якого дослідження, так як визначення показує рівень сприйняття та розуміння предмета(явища), яке відображається у дефініції. Ще в давні часи вважалося, що визначенням є зрозуміле і лаконічне пояснення ознак того предмета чи явища, яке ми хочемо визначити.

Терміни «пенсійне забезпечення», «право на пенсійне забезпечення», «пенсійні правовідносини», «пенсія», «спеціальна пенсія» використовуються вже досить давно як у вітчизняній, так і в зарубіжній теорії та практиці, але аналіз наведених в юридичній науковій літературі визначень свідчить про відсутність єдності у поглядах щодо трактування термінів.

В цілому аналізуючи поняття пенсійного забезпечення в Україні варто констатувати той факт, що термін «пенсійне забезпечення» змінювався в процесі історичного розвитку під впливом багатьох факторів, серед яких можна назвати традиції, менталітет народу, економічні та соціальні процеси

та інше. Конкретний зміст та обґрунтування згаданих понять у багатьох країнах з'явилося не одразу [1, с. 28]. Відзначимо, що у науковій літературі відсутнє єдине визначення пенсійного забезпечення, що обумовлює різноманітні підходи до визначення та тлумачення його сутності та розуміння та, на нашу думку, впливає на процес проведення державних реформ у цій сфері в суспільстві. А тому на сьогодні досить актуальним є пошук консенсусу у розумінні системи пенсійного забезпечення в Україні в цілому з метою подальшої реалізації ефективної та цілеспрямованої державної політики у цій сфері.

Пенсійне забезпечення є комплексною юридичною категорією, відрізняється інтегральним характером, ефективність його функціонування можлива завдяки використанню правових механізмів різних галузей права. Із викладеного вбачається, що правовідносини в сфері пенсійного забезпечення є різноманітними, тобто здійснюють багатоманітні функції [2, с. 130]. На думку Т.О. Дідковської, пенсійне забезпечення – це комплексні організаційно-правові заходи, які здійснюються з метою задоволення потреб через грошові виплати громадянам, які мають право на їх отримання, а також гарантування пенсіонерам здійснення свого права, державний захист та охорона їх прав [3, с. 23]. У наведеному випадку вдало підкреслено, що пенсійне забезпечення знаходить свій практичний прояв у формі грошових виплат. До того ж таким виплатам передують ціла низка організаційно-правових засобів, що характеризує цю категорію як системне, динамічне явище. Досить розширене визначення сутності пенсійного забезпечення надає Т.В. Кравчук, на думку якого пенсійне забезпечення є формою матеріального забезпечення фізичних осіб – суб'єктів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, недержавного пенсійного забезпечення у формі пенсійних виплат, соціальних послуг, формування яких здійснюється через страхові внески за кошти фізичних та/або юридичних осіб, загальнодержавного та місцевого бюджетних фондів, цільових фондів та накопичуються на банківських рахунках Пенсійного фонду України,

Накопичувального фонду, недержавних пенсійних фондів, банків [4, с. 29]. Наведене визначення, на нашу думку, є занадто громіздким, оскільки містить як головні (мету такого забезпечення; його суб'єктів), так і другорядні ознаки (окремі види забезпечення; спроби вказати шляхи мобілізації відповідних фондів коштів).

Досить цікавим до визначення поняття «пенсійного забезпечення» є підхід наданий О.А. Линдюк, який пропонує визначення пенсійного забезпечення як системи матеріальної підтримки та обслуговування осіб, які в силу об'єктивних причин не мають належного доходу. Крім того науковець розглядає й важливе завдання пенсійного забезпечення – зменшення бідності та балансування розмірів доходів громадян, усунення ризиків пенсійної системи економічного, політичного та демографічного характеру. Метою пенсійної системи вчений визначає: «захист від бідності після настання пенсійного віку; надання гарантованого доходу після завершення трудової діяльності, розмір якого звичайно становить певну суму, пропорційну сумі заробітку; захист цього доходу від подальшого зниження рівня життя внаслідок інфляції» [5, с. 293–294]. Ми погоджуємося із тим, що пенсійне забезпечення спрямоване на підтримання тих осіб, які реально потребують відповідної матеріальної допомоги та забезпечення їх гідного життя у суспільстві, проте пенсійне забезпечення не може захистити від бідності, оскільки, на сьогодні рівень пенсійного забезпечення більшості громадян України здійснюється не на належному рівні та не може в цілому забезпечити гідне життя більшості пенсіонерів. Безумовно пенсійне забезпечення зменшує ризики настання таких негативних наслідків для особи, як бідність, неможливість самостійно забезпечити себе необхідними засобами першої необхідності, продуктами харчування, але в повному обсязі не викорінює їх.

В цілому варто погодитися із думкою І.А. Ветухової, Г.О. Яковлєва та О.М. Ярошенка, які зазначають, що право на пенсійне забезпечення – це одне із основних соціальних прав людини, яке закріплене в Конституції України,

Законах України та міжнародних нормативно-правових актах. Його зміст полягає в матеріальному забезпеченні громадян шляхом надання різноманітних щомісячних пенсійних виплат встановленого розміру при досягненні особою визначеного законодавством віку, визнання її інвалідом або отримання членами сім'ї цих виплат у визначених законом випадках [6, с. 50].

Досліджуючи питання пенсійного забезпечення ми не можемо не проаналізувати основні ознаки такого виду забезпечення. Т.О. Дідковська вказує на наступні ознаки пенсійного забезпечення: по-перше, це регулярні грошові платежі; по-друге, розмір пенсії визначається індивідуально для кожного громадянина; по-третє, пенсії призначаються з настанням пенсійного віку, досягненням трудового стажу або з непрацездатністю громадянина чи втратою годувальника [7, с. 254–255]. Досить широко ознаки пенсійного забезпечення розглядає й Ю.Є. Гуцалова, яка основними ознаками називає наступні:

- пенсійне забезпечення здійснюється у разі досягнення пенсійного віку, настання інвалідності, втрати годувальника, вислуги років та в інших випадках, передбачених законодавством;

- надається регулярно у встановлені законом строки у грошовій формі;

- розмір забезпечення залежить від розміру заробітної плати, тривалості страхового стажу або вислуги років;

- фінансується за рахунок спеціально створених фондів (Пенсійного фонду, соціального страхування від нещасних випадків, недержавних пенсійних фондів) або Державного бюджету;

- законодавство чітко передбачає коло осіб, які мають право на пенсійне забезпечення;

- метою призначення пенсійного забезпечення є задоволення життєвих потреб особи, яка втратила основні джерела засобів до існування [8, с. 87–88]. Ми погоджуємося із вищевказаними позиціями вчених щодо визначення ознак пенсійного забезпечення, проте вважаємо, що останні не в повному

обсязі розкривають сутність та значення пенсійного забезпечення як вадливого чинника соціального захисту населення в Україні та однієї із ключових форм соціального забезпечення.

Отже, пенсійне забезпечення України – це передбачений законодавством вид матеріального забезпечення громадян, що надається за наявності підстав, що визначені чинним національним законодавством України. До організаційно-правових форм пенсійного забезпечення належать пенсійні правовідносини, завдяки якому забезпечується його функціонування. Юридична природа пенсійних правовідносин є складною, характеризуються наявністю спеціального суб'єкта та об'єкта.

Як висновок зазначимо, що пенсійне забезпечення слід розглядати як одне із основних прав людини; важливий засіб для запобігання та скорочення масштабів бідності, нерівності, соціальної незахищеності, сприяння рівним можливостям, гендерній і расовій рівності.

Науковці П.Д. Пилипенко та інші визначають юридичну природу пенсійних правовідносин як подвійну: соціально-забезпечувальні та соціально-страхові правовідносини [9, с. 131, 156]. Н.М. Стаховська розглядає пенсійні правові відносини як «тривалі майнові правовідносини, що виникають з приводу надання престарілим та непрацездатним категорія громадян (сім'ям) у визначених законом страхових або інших випадках пенсійного забезпечення відповідними державними та недержавними органами за рахунок суспільних цільових (страхових) фондів» [10, с. 105]. В.М. Толкунова та Д.І. Рогачов під пенсійними правовідносинами визначають «урегульовані нормами права соціального забезпечення відносини громадянина (родини) з органом соціального забезпечення, що виникають на основі рішення комісії з призначення пенсій, за яким громадянин (родина) має право регулярно у визначені терміни одержувати призначену пенсію у встановленому розмірі, а орган, відповідно, зобов'язаний її виплачувати» [11].

Здійснений правовий аналіз наукових поглядів вчених, дозволяє

визначити пенсійні правовідносини як урегульовані нормами пенсійного законодавства суспільні відносини, що виникають при певних визначених законодавством підставах і передбачають одержання встановленого законодавством розміру пенсії.

Складність правової природи пенсійних правовідносин проявляється через їх ознаки: 1) існування тільки за наявності норм пенсійного законодавства [13, с. 82]; 2) невизначеність терміну існування; 3) майновий характер; 4) до них передбачено застосування принципу диференціації розмірів пенсій; 5) персоніфікований характер, що передбачає надання пенсійного забезпечення конкретній фізичній особі [13, с. 82]; 6) волевиявлення проявляється не в підставах виникнення правовідносин, а в намірі учасників здійснити права та обов'язки [14, с. 186]; 7) їх реалізація забезпечується державою.

Специфіка пенсійних правовідносин полягає в наявності спеціального суб'єктного складу та об'єкта.

Пенсіонером може бути будь-який громадянин. Щоб стати пенсіонером, громадянин повинен відповідати якостям суб'єкта пенсійного права. Іншими словами, необхідним є визначення правової природи права на пенсійне забезпечення особи, місце в системі соціальних прав людини та громадянина, механізм реалізації [15, с. 7]. Правомочною стороною пенсійних правовідносин є непрацездатна фізична особа [17, с. 8].

Об'єктом пенсійних правовідносин є пенсія [16, с. 79; 15, с. 9] того виду, якого є й пенсійні правовідносини. Так, у пенсійних відносинах з пенсії за віком об'єктом даного юридичного зв'язку особи і відповідного органу (Пенсійний фонд України) є регулярне отримання пенсії за віком, а у правовідносинах з пенсії в разі втрати годувальника – отримання даної пенсії сім'єю померлого (загиблого) тощо.

Таким чином, специфіка пенсійних правовідносин полягає: по-перше, у тому, що вони – це різновид відносин соціального забезпечення; по-друге, це вид обов'язкового державного страхування, що спирається на державне

забезпечення й управління; по-третє, ці правовідносини мають своїх суб'єктів (Пенсійний фонд України і фізична особа, або сім'я); по-четверте, вони визначаються в попередніх процедурних правовідносинах із встановлення відповідного пенсійного фактичного складу і з прийняття рішення про встановлення конкретного виду і розміру пенсії або про відмову в пенсії; по-п'яте, різновиди пенсійних правовідносин встановлені Законом (їх – чотири: за віком, через інвалідність, за вислугу років, через втрату годувальника); по-шосте, суб'єкт зазначених правовідносин повинен відповідати особливим, встановленим Законом якостям; по-сьоме, другим суб'єктом пенсійних правовідносин є відповідний пенсійний фонд (Пенсійний фонд України або недержавний фонд, якому держава дала відповідний дозвіл); по-восьме, об'єктом пенсійних правовідносин є пенсія відповідного виду; по-дев'яте, зміст пенсійних правовідносин – це комплекс прав та обов'язків їхніх суб'єктів, який встановлений Законом.

Правова природа пенсій є одним з важливих питань пенсійного забезпечення, тому науковці насамперед розглядають визначення «пенсії», визначають її ознаки та види, серед науковців тривають дискусії щодо її юридичної природи.

Розпочнемо з того, що законодавство трактує термін «пенсія» керуючись специфікою рівня пенсійної системи, для регулювання якого укладено відповідний законодавчий акт. Як бачимо, законодавець звужив поняття пенсія до солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, проте, на сьогодні крім солідарної системи, законодавство виділяє недержавну та накопичувальну систему державного пенсійного забезпечення. Такі визначення не є універсальними, оскільки у них не відображені всі видові ознаки пенсій, які існують, зокрема, за вислугу років, соціальні пенсії та інші.

В одному з тлумачних словників цей термін найбільш узагальнено дається трактування як грошового забезпечення за вислугу років, з інвалідності, непрацездатності тощо [18, с. 455]. У словнику іноземних слів

наводиться таке визначення: «...пенсія (латин. pensio – платіж) – періодична, зазвичай щомісячна, грошова виплата – форма матеріального забезпечення громадян» [19, с. 486]. Цей термін в узагальненому вигляді визначається як грошове забезпечення за: а) непрацездатність; б) інвалідність; в) вислугу років; г) у разі втрати годувальника та інші [18, с. 458].

С. Синчук пропонує визначати пенсію як грошове зобов'язання державних органів влади, яке виплачується особі з метою її утримання на умовах, підставах, у розмірі та порядку, що передбачений чинним законодавством та який співвідноситься з страховим стажем особи та доходом, який є основою для її пенсійних внесків [20, с. 255]. Ми підтримуємо думку кожного автора, адже підходи до розуміння цього поняття є різними і кожне визначення заслуговує на повагу та існування.

О.Є. Бученко пропонує виокремлювати ознаки, які виокремлюють її від інших соціальних виплат: пенсії встановлюються з настанням ситуацій, що дають на це право; пенсія визначається з урахуванням величини і характеру трудового внеску працівника; пенсія встановлюється тільки у грошовій формі, як частина відкладеної заробленої плати, і виплачується конкретному громадянину; пенсія призначається довічно і переглядається, коли виникає додаткова інформація щодо участі пенсіонера у трудовій діяльності [21, с. 92].

З урахуванням аналізу характерних ознак пенсії, можна зробити висновок про те, що пенсія – це індивідуалізована грошова виплата, яку призначають та виплачують конкретній особі у визначеному розмірі, що залежить від чинників суб'єктивного та об'єктивного характеру.

Сучасні українські правознавці, які досліджують проблеми пенсійного забезпечення, дають різні визначення спеціальній пенсії. Наприклад, під цим явищем розуміють диференційовану грошову форму утримання непрацездатних громадян та громадян похилого віку в передбачених законом випадках за рахунок суспільства. Автор наводить такі ознаки, які притаманні спеціальним пенсіям: 1. регулярність та періодичність виплат; 2. грошова

форма пенсії; 3. роль основного джерела існування; 4. індивідуально визначений відносно постійний розмір; 5. диференціація розмірів пенсій залежно від розміру колишнього заробітку – розміру страхових внесків до Пенсійного фонду [22, с. 102, 103].

Н.Б. Болотіна зазначає, що спеціальний соціальний захист розповсюджується на: а) осіб, на яких покладені функції пов'язані за державною діяльністю, протягом якої на таких громадян не розповсюджується обов'язкове державне соціальне страхування, але їм держава зобов'язується надавати підвищене соціальне забезпечення; б) осіб, що підлягають соціальному страхуванню, проте держава зобов'язується надавати їм підвищене соціальне забезпечення, держава може покладати такий обов'язок на інших суб'єктів [23, с. 367].

Як зазначає Б. Сташків, спеціальні пенсії – це грошова виплата, яка щомісячно надається спеціальній категорії фізичних осіб із фондів, які призначені для таких виплат, відповідно до умов та порядку, що передбачені спеціальним законодавством [24, с.272].

В цілому з цим визначенням ми погоджуємось, проте вважаємо за необхідне зробити одне уточнення, яке стосується джерел виплат спеціальних пенсій. Це уточнення також відноситься до визначень В.А. Ачаркан та М.Л. Захарова [25; 26]. Джерелом виплат спеціального пенсійного забезпечення є не тільки фонди (Пенсійний фонд України), такі пенсії можуть надходити з бюджетів. Наприклад, пенсії військовослужбовцям надходять з державного бюджету України, також за кошти, які бюджет виділяє для утримання певних державних структур. Проте існують моделі так званого «змішаного» фінансування спеціальних пенсій, тобто якась частина коштів може надходити з державного бюджету, а інша з спеціальних фондів [27].

На думку М. Бойко, спеціальні пенсії – це основний, наймасовіший елемент соціального забезпечення, основний засіб прожиття для осіб, які виходять на пенсію [28, с. 56]. Викликає сумніви частина щодо основного

засобу для прожиття, наша думка з цього приводу викладена вище.

Резюмуючи вищевикладені визначення, ми виділили такі ознаки, які є спільними для всіх дефініцій:

- а) регулярність спеціальних пенсій (тобто процес виплат є регулярним);
- б) систематичність спеціального пенсійного забезпечення (спеціальні пенсії мають систематичний характер, тобто вони є постійними);
- в) періодичність спеціальних виплат;
- г) чітко визначені категорії осіб, які можуть бути суб'єктами спеціального пенсійного забезпечення.

В деяких визначеннях вказано «особи» без уточнення щодо спеціальних груп суб'єктів. Ми вважаємо треба акцентувати увагу саме на тому, що суб'єктами спеціальних пенсій являються не всі громадяни України, коло таких суб'єктів є вичерпним і воно передбачається спеціальними законами;

д) зовні спеціальне пенсійне забезпечення виражається у грошовій формі, проте може мати дещо інше вираження, наприклад у наданні певних послуг;

е) спеціальні пенсії як і будь які інші мають індивідуальний характер, тобто їх отримує одна особа, яка відповідно до закону має на це право;

є) грошові кошти виділяються з спеціально створених фондів (Пенсійний фонд України), державного бюджету, чи з обох – змішана система; ж) розмір спеціальної пенсії встановлюється для кожної особи в індивідуальному порядку;

з) спеціальні пенсії виплачуються за умови пенсійного віку, набуття відповідного трудового стажу.

Як відомо, в процесі життя кожна людина перебуває в небезпеці перед настанням обставин, які можуть певним чином позначитися на стані її здоров'я та призвести до втрати заробітної плати, яке є основним джерелом засобів існування. До цих обставин відносять: старість, хвороба, втрата годувальника, інвалідність. Побороти їх самостійно в більшості випадків

неможливо, тому що вони визначені соціально-економічними об'єктивними умовами, що тісно пов'язані з виробничою діяльністю та практично не залежать від волі конкретної людини. Проте вони прямо впливають на стабільність суспільства, тому держава відповідальна за їх настання та повинна створити систему соціального забезпечення, надати державі соціальні послуги та допомоги. І.М. Сирота вважає, що пенсія не є благодійною акцією чи дарунком держави. Пенсія є приватною власністю громадян, яка була зароблена працею та є правом громадян, яке охороняється законом [11, с. 144].

Ми підтримуємо точку зору, за якої пенсія вважається основним видом соціального забезпечення громадян у будь-якій державі, а її головне призначення матеріальної підтримки громадян в разі настання соціальних ризиків, як інвалідність, втрата годувальника чи старість тощо.

На нашу думку, спеціальна пенсія являє собою пенсійну виплату, що здійснюється щомісячно, яка отримується особою у разі наявності особливих заслуг перед державою, інвалідами, у зв'язку виконанням державних або суспільно-значимих функцій з метою компенсувати втрачений заробіток.

Спеціальні пенсії передбачаються окремими актами законодавства, які встановлюють особливе правове положення осіб, які виконують суспільно важливі та державні функції, мають особливі заслуги, постраждали від наслідків екологічних і екологічних катастроф.

Отже, підходи до визначення юридичної природи категорій «пенсійне забезпечення», «право на пенсійне забезпечення», «пенсійні правовідносини», «пенсія», «спеціальна пенсія» змінювались під впливом структурних економічних перетворень.

1.2 Юридична природа права на пенсійне забезпечення

Право пенсійного забезпечення є одним з фундаментальних серед соціально-економічних прав, адже саме від його реалізації залежить

соціальна захищеність громадян як в особливих життєвих ситуаціях, так і у літньому віці. Його закріплено на конституційному рівні та в спеціальному галузевому законодавстві України, що засвідчує особливість його значення та соціальну спрямованість держави.

Основний Закон України відмічає, що пенсії є основним джерелом до існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом. Але на нашу думку пенсійне забезпечення повинно бути вище мінімуму, оскільки категорії даних осіб є особливо вразливими і потребують соціальної підтримки і заслуговують високих пенсійних виплат, а щоб забезпечити гідний рівень життєзабезпеченості і високого доходу в старості необхідно, щоб працював другий рівень пенсійної системи, адже гальмування його призводить до втрат у соціальному та економічному житті країни.

В контексті забезпечення системних підходів до організації та проведення пенсійної реформи особливої уваги заслуговують проблеми вдосконалення пенсійного забезпечення. За своєю правовою сутністю право на пенсійне забезпечення впливає зі змісту конституційного права на соціальний захист. Як доречно наголошує професор С.М. Прилипко, крім того, право на пенсійне забезпечення відносить до найбільш проблематичних серед соціально-економічних прав з огляду на наступні чинники:

- 1) відсутність єдиних підходів до законодавчого розуміння сутності, ознак;
- 2) недостатня реформованість системи забезпечення права на пенсії;
- 3) недосконалість законодавчо визначених джерел фінансування пенсійного забезпечення; недоступність механізмів правового забезпечення;
- 4) ускладненість правових механізмів його реалізації, гарантування та правової охорони;
- 5) складність, суперечливість та недосконалість норм в сфері пенсійного забезпечення;
- 6) відсутність дієвого державного нагляду та громадського контролю з

питань його дотримання [29, с. 9].

За своє суттєве право на пенсійне забезпечення має дещо ускладнений нормативно-правовий зміст. Слід зауважити, що згідно зі ст. 1 Закону України «Про пенсійне забезпечення» громадяни України мають право на державне пенсійне забезпечення у визначених законодавством випадках, зокрема, за віком, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника та в інших випадках. При цьому, національне законодавство передбачає на рівні з громадянами України право на пенсію іноземних громадян та осіб без громадянства, які проживають в Україні, а право на пенсійне забезпечення громадян України, які проживають за її межами, гарантується договорами (угодами) з іноземними державами.

Слід також зазначити, що право на пенсійне забезпечення є тісно пов'язаним з основоположними принципами загальнообов'язкового пенсійного страхування, ураховуючи його базисний характер по відношенню до сучасної моделі пенсійної системи. У Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (ст. 7) закріплено такі основоположні принципи:

- загальнообов'язковість страхування осіб, які здійснюють трудову діяльність на основі трудового договору (контракту) та інших визначених законодавством підставах, а також осіб, які самостійно забезпечують себе роботою, фізичних осіб – підприємців;

- можливості добровільної участі у системі пенсійного страхування осіб, які не належать до категорій, що підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню;

- визначення умов і порядку здійснення загальнообов'язкового державного пенсійного страхування на законодавчому рівні;

- зацікавленості кожного працездатного громадянина в реалізації права на пенсію в разі настання певних обставин;

- забезпеченні державою можливостей реалізації застрахованими особами своїх прав;

- обов'язковості фінансування за рахунок коштів Пенсійного фонду витрат, пов'язаних з наданням соціальних послуг та виплатою пенсій;
- рівноправності застрахованих осіб щодо одержання пенсійного забезпечення та державного пенсійного страхування;
- прозорості, доступності та гласності функціонування Пенсійного фонду;
- диференціації залежно від розміру заробітної плати (доходу) та тривалості страхового стажу розмірів пенсій;
- спрямування для здійснення оплати договорів страхування довічної пенсії і одноразової виплати частини страхових внесків до накопичувальної системи пенсійного страхування залежно від розмірів накопичень застрахованої особи з урахуванням інвестиційного доходу;
- фінансування видатків на надання соціальних послуг, виплату пенсій, за рахунок страхових внесків, коштів цільових фондів і бюджетних коштів;
- відповідальності суб'єктів системи пенсійного страхування за порушення норм закону, а також за невиконання або неналежне виконання покладених на них обов'язків.

Вищезазначені принципи є такими, що формують засади здійснення пенсійного забезпечення.

Таким чином, право на пенсійне забезпечення є комплексним, системним видом права на соціальний захист особи, що включає можливість матеріальної підтримки особи, у разі досягнення певного віку, що визначений законом, втрати годувальника, настання інвалідності, а також в інших визначених законодавством обставинах.

Основними ознаками права на пенсійне забезпечення є наступні: фундаментальний вид права соціального захисту; наявність можливості матеріального забезпечення особи у випадку досягнення певного віку, втрати годувальника, настання інвалідності, а також в інших визначених законодавством випадках; матеріальне забезпечення у вигляді пенсії провадиться у системі державного, недержавного та професійного

пенсійного забезпечення, пенсійного страхування; включає специфічні механізми щодо реалізації, гарантування та правової охорони; включає рівень матеріального забезпечення, як правило, на рівні не нижче прожиткового мінімуму; гарантування здійснюється за рахунок коштів Пенсійного фонду України та/ або інших спеціальних джерел; максимальний рівень пенсійного забезпечення, як правило, не перевищує десять прожиткових мінімуму для непрацездатних осіб; підлягає специфічному правовому захисту відповідно до закону.

Отже, право на пенсійне забезпечення належить до комплексу соціальних прав людини, які забезпечують її існування після втрати нею працездатності. Це право покликане створити умови матеріального забезпечення особи шляхом періодичних виплат певної грошової суми пенсії.

І хоч право громадян на пенсійне забезпечення безпосередньо не проголошується у Конституції нашої держави, його зміст можна визначити за допомогою системного аналізу сформульованих у конституційних нормах правових категорій соціального забезпечення та конституційного переліку соціальних ризиків, настання яких зумовлює призначення і виплату пенсій. Іншими словами, в межах правовідносин соціального забезпечення людини і громадянина виникають правовідносини пенсійного забезпечення

1.3 Проблеми функціонування пенсійної системи України

У соціальному і суспільно-політичному житті держави, у фінансово-бюджетній системі країни, пенсійна система відіграє важливе значення, маючи суттєвий вплив на створення та розподіл грошових ресурсів у на регіональному і галузевому рівнях, стабільність фінансової системи держави.

Пенсійна система України – сукупність створених в Україні економічних, організаційно-правових норм та інститутів, завданням яких є здійснювати надання матеріального забезпечення у вигляді пенсії громадянам [30, с. 19].

Складність структури пенсійної системи потребує класифікації її форм.

Класифікація форм пенсійної системи є важливою як з теоретичної, так і з практичної сторони. Пенсійну систему можна класифікувати за допомогою наступних критеріїв:

- 1) континент охопленого пенсійним забезпеченням населення;
- 2) основні засади та джерела фінансування;
- 3) відповідність умовам, що необхідні для одержання права на пенсію.

Також можна виділити дві основні моделі пенсійної системи: універсальну (національну) систему пенсійного забезпечення і системи, побудовані за страховим принципом (страхові). Пенсійні системи відрізняються за способами фінансового забезпечення, що є принциповим моментом.

Інші науковці визначають такі критерії класифікації пенсійної системи:

- 1) організаційними формами (професійне страхування; територіальне страхування; корпоративне страхування);
- 2) організаційно-правовим становищем (державне та недержавне страхування);
- 3) страховими ризиками (старість, хвороба, професійне захворювання, настання інвалідності тощо);
- 4) юридичним статусом (обов'язкове страхування; добровільне страхування) [6].

Сучасна пенсійна система нашої держави не спонтанне явище, а результат багаторічних напрацювань і трансформацій, які дісталися Україні ще з колишнього СРСР, і поетапно вдосконалювалася, починаючи з перших років її незалежності.

Враховуючи досвід інших країн, в Україні у 2004 році, було запроваджено трирівневу систему пенсійного забезпечення: солідарний, накопичувальний та недержавний рівні. Так як має добровільний характер та є необов'язковим недержавний рівень пенсійного забезпечення, основне навантаження лягає на перший рівень, який у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування слугує визначальним джерелом

фінансування пенсійних виплат [31, с. 505].

Перший рівень – солідарна система загальнообов’язкового державного пенсійного страхування, яка ґрунтується на засадах солідарності, субсидування і здійснення виплати пенсій та надання соціальних послуг за рахунок Пенсійного фонду.

Другий рівень – накопичувальна система загальнообов’язкового державного страхування, яка ґрунтується на засадах здійснення фінансування витрат на виплату договорів страхування довічних пенсій та одноразових виплат і накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді.

Третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, яка ґрунтується у формуванні пенсійних нагромаджень на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об’єднань з метою одержання громадянами пенсій за наявності умов та порядку, що передбачений законодавством у сфері недержавного пенсійного забезпечення [32, с. 20].

Важливе значення має ефективна побудова пенсійної системи, оскільки дає змогу встановлювати, яким чином між складовими пенсійної системи здійснюється розподіл ризиків. Здійснення переходу від системи фіксованих виплат до фіксованих внесків впливає на трансформацію всієї системи розподілу ризиків у соціальній, фінансовій та демографічній сферах. З однієї сторони, для самої системи знижуються ризики, а з іншої – для отримувачів пенсій підвищуються ризики. Науковці вважають, що пенсійна система з фіксованими внесками являє собою компроміс між високим рівнем накопичень, низьким рівнем пенсійного забезпечення і більш пізнім виходом на пенсію [33].

Так, Б.І. Сташків правильно стверджує, що за окремими видами діяльності результативна та ефективна політика держави в соціальній сфері залежить від наявності достатніх фінансових ресурсів, адже обсяг спрямованих на них коштів здійснюється в залежності від дохідної частини державного бюджету, який, своєю чергою, залежить від обсягу валового внутрішнього продукту та оптимального обсягу фонду споживання [34,

с. 18].

З урахуванням сучасного фінансового стану пенсійної системи, очевидно, що солідарна пенсійна система не виконує своєї найважливішої функції, зокрема, соціальної, у зв'язку з тим, що розмір мінімальної, пенсії не забезпечує гідного рівня життя пенсіонера та не сприяє покращенню його якості життя.

Отож вивчення проблем правового регулювання фінансування солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування наразі є досить актуальним.

Для забезпечення фінансових процесів та максимально ефективного розподілу коштів на пенсійне забезпечення розробляється та затверджується бюджет Пенсійного фонду України [35], який формується кожного календарного року (з 1 січня до 31 грудня).

Бюджетне формування є достатньо тривалим та складним процесом, проте завдяки цьому забезпечується фінансова база Пенсійного фонду України, а також здійснюється правильне та раціональне розподілення фінансів. При виникненні відхилення надходжень до бюджету від показників, що були враховані під час розробки та затвердження бюджету на відповідний календарний рік, змінювання системи видатків, до бюджету можливе внесення змін. Наприклад, 8 липня 2020 р. було прийнято постанову Кабінету Міністрів України № 570 «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2014 р. № 85 і від 24 січня 2020 р. № 22» [36], в якій передбачені виділення на покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду України додаткових коштів з Державного бюджету України, зокрема, на фінансування під час карантину пенсіонерам цільових виплат.

До солідарної системи пенсійного забезпечення збір коштів здійснюється централізовано. Відповідно до ст. 72 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [17] визначений перелік джерел, за рахунок яких формується бюджет Пенсійного фонду України. Умовно всі ці доходи поділяють на власні та додаткові.

Власні доходи – це надходження, що поступають як обов’язкові та добровільні внески, від підприємств, установ, фізичних осіб, від інвестування, фінансових санкцій. В системі власних доходів питома частка припадає на оплату єдиного соціального внеску, обов’язкові внески, тому постійна, регулярна та своєчасна їхня сплата гарантує виконання Пенсійним фондом України всіх обов’язків перед пенсіонерами. Кошти до бюджету Пенсійного фонду України не надходять повною мірою, незважаючи на те, що найбільшим джерелом доходу є сплата єдиного страхового внеску, і це пов’язано з низкою причин.

Зокрема, через поширення коронавірусу COVID-19 відбулись певні зміни щодо належної сплати єдиного соціального внеску. На зайнятість населення з березня 2020 року безпосередньо вплинуло, що вже неодноразово були запроваджені обмежувальні заходи щодо протидії поширенню коронавірусу COVID-19, адже багато громадян втратили можливість працювати повністю або частково, тому з боку держави для них передбачено певні пільги.

Так, від сплати єдиного соціального внеску (в періоди з 01.03.2020 р. – 30.04.2020 р., з 01.05.2020 р. – 31.05.2020 р.) були тимчасово звільненні: фізичні особи-підприємці, зокрема, зі спрощеною системою оподаткування; особи, які отримують дохід від провадження незалежної професійної діяльності; члени фермерського господарства, які не відносяться категорій, які за іншими підставами підлягають страхуванню.

Серед інших причин, які не дозволяють поповнити в повній мірі бюджет Пенсійного фонду України, є значна заборгованість по сплаті таких внесків. Незважаючи на те, що ст. 67 Конституції України [37] передбачено, що кожен громадянин зобов’язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законодавством, однак не всі платники на сьогоднішній час цей обов’язок виконують сумлінно, що призводить до порушення основ соціального забезпечення застрахованих осіб.

Державою наразі для роботодавців щодо сплати єдиного соціального

внеску передбачені додаткові пільги. Так, Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку компенсації роботодавцям частини фактичних витрат, пов'язаних із сплатою єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 13.03.2013 р. № 153 [38]. у разі створення нового робочого місця для роботодавців передбачена пільга.

Згідно цієї постанови, право на компенсацію мають сумлінні роботодавці, які:

1) дотримуються норм діючого національного законодавства, створюють нові робочі місця та здійснюють прийом на роботу шляхом офіційного працевлаштування, з укладенням трудового договору;

2) з моменту укладення трудового договору протягом одного року кожного місяця особі, яку прийнято на посаду за новим робочим місцем, виплачують заробітну плату в розмірі не менш як три мінімальні заробітні плати [38].

При дотриманні вищенаведених вимог роботодавець зможе отримати компенсацію протягом наступного календарного року у розмірі 50 відсотків нарахованого єдиного внеску за фактичними витратами, якщо зберігатиме рівень заробітної плати не менше розміру трьох мінімальних заробітних плат. Фінансування буде здійснюватись за рахунок коштів Державного бюджету України, що передбачені у бюджеті Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

Звісно, варто сприймати позитивно такі кроки з боку держави, оскільки завдяки цьому посилюється зацікавленість роботодавців у використанні компенсаційних механізмів щодо сплати єдиного соціального внеску.

З громадянами, які ухиляються від сплати єдиного соціального внеску, з метою зменшення заборгованості, ведеться активна боротьба, яка вже має певні результати. Однак, не дивлячись на позитивну динаміку боротьби, платники страхових внесків достатньо часто порушують чинне законодавство та взагалі не сплачують внески.

Враховуючи сучасну нормативно-правову базу та реалії сьогодення, стає очевидним, що лише за допомогою надходжень з Державного бюджету України та збільшення власних доходів може бути збалансовано бюджет Пенсійного фонду України. Однак, як показує досвід, усі законодавчо визначені джерела формування бюджету та механізми їх накопичення не впливають на покращення рівня пенсійного забезпечення населення та стрімке збільшення доходів до Пенсійного фонду України, тому вбачається необхідним негайне розвантаження солідарного рівня загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

На нашу думку, орієнтування реформи пенсійної системи України має бути спрямоване на максимальне зниження ступеню залежності пенсійної системи України від солідарного рівня пенсійного забезпечення, адже на сучасному етапі регулювання пенсійних відносин солідарна відповідальність поколінь, яка застосовувалась за радянських часів, не здатна вирішувати продуктивно проблеми пенсійного забезпечення українських громадян, з урахуванням розвитку несприятливої демографічної ситуації (збільшення непрацездатних за віком громадян, зменшення народжуваності, зокрема чисельність наявного населення в Україні, станом на 1 жовтня 2021 р. складала 41 319,8 тис. осіб. Упродовж січня–вересня 2021 року чисельність населення зменшилася на 268,5 тис. осіб. Залишається тенденція суттєвого перевищення кількості померлих над кількістю живонароджених на 100 померлих – 42 живонароджені [40]), низькі рівні винагороди за працю, наявність тіньового способу оплати праці, отримання підвищення безробітних осіб, недовіра з боку громадян реформі пенсійної системи України, низький рівень правової культури та юридичної грамотності в сфері пенсійного забезпечення.

Поганим фактором залишається той факт, що громадяни, в своїй більшості, розглядають виключно як обов'язок і відповідальність держави питання реалізації права на пенсійне забезпечення, хоча модель сучасної пенсійної системи потребує відповідального ставлення з боку обох сторін, як

держави, так і кожного громадянина. Тому необхідним є запровадження накопичувального рівня та підвищення індивідуальної зацікавленості до сплати страхових внесків працездатних осіб. Сучасна модель пенсійного забезпечення України має забезпечувати розміри пенсій та гарантувати стабільність, бути фінансово достатньою як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективах. Мінімальний розмір пенсії повинен поступово підвищуватись та бути вищим ніж прожитковий мінімум для непрацездатних осіб. Тому для відповідності пенсійного забезпечення достатньому життєвому рівню громадян необхідною є наявність не тільки солідарного рівня, а й накопичувального, а також недержавного пенсійного забезпечення. Зазначене дозволить в значній мірі збільшити розмір доходу особи після настання підстав для пенсії [31, с. 508].

Сутність пенсійної системи країни полягає в тому, що людина завдяки їй має бути забезпечена стабільним, належним, гарантованим, реальним та достойним доходом при настанні старості, у зв'язку з втратою годувальника, при настанні інвалідності та в інших випадках. Однак сучасний стан пенсійної системи України не відповідає зазначеним вимогам.

Можна виділити такі загальні проблеми пенсійного забезпечення в Україні як:

- 1) відсутність зацікавленості громадян в участі у формуванні пенсійних накопичень;
- 2) наявність розривів пенсії та заробітної плати;
- 3) економічна та політична криза, військовий конфлікт на Сході України;
- 4) дефіцит бюджету Пенсійного фонду України.

Шляхи вирішення найсуттєвіших проблем пенсійного забезпечення в Україні вбачаємо у такому:

1. Проблему дефіциту бюджету Пенсійного фонду України доцільно вирішити насамперед шляхом удосконалення другого і третього рівнів пенсійного забезпечення. Другий рівень пенсійної системи – накопичувальна

система пенсійного страхування потребує удосконалення. Тобто з приводу цієї проблеми зробимо висновок про те, що необхідна більш активна державна політика.

2. Проблему існування розривів пенсій і заробітної плати не можна вирішити у виключно законодавчий спосіб. Збільшення пенсій є можливим, по-перше, внаслідок збільшення дохідної частини Державного бюджету України і зменшення видаткової, та по-друге, шляхом збільшення надходжень до Пенсійного фонду України. За всіх інших випадків зменшення розривів між пенсіями та заробітною платою є проблематичним, адже це неминуче призведе до суттєвих економічних проблем держави.

3. Проблема відсутності інтересу населення до участі у формуванні пенсійних накопичень пов'язана передусім із недовірою, низькою обізнаністю та інформативністю в питаннях пенсійного забезпечення, насамперед недержавного чи накопичувального. На нашу думку, проблему відсутності зацікавленості громадян в участі у формуванні пенсійних накопичень можна вирішити такими способами: 1) проведення організованої ідеологічної політики держави щодо інформування широких верств населення про особливості вітчизняної пенсійної системи і важливість формування пенсійних накопичень для самих громадян і для держави; 2) стимулювання роботодавців щодо створення недержавних фондів для своїх працівників, зокрема шляхом надання певних пільг чи заохочень.

4. Проблеми економічної та воєнної ситуації в Україні не можуть бути вирішеними виключно у законодавчий спосіб, та не є такими, вирішення яких є короткотривалим. Натепер щодо України постійно зберігається можливість впливу різноманітних форс-мажорних чинників, спричинених агресією Російської Федерації, кожен із яких, безумовно, матиме вплив і на економіку нашої держави, і на стан пенсійного забезпечення в країні.

Висновки до розділу 1

На основі проведеного дослідження теоретико-правових аспектів пенсійного забезпечення, можна зробити наступні висновки. Пенсійне забезпечення України – це передбачений законодавством вид матеріального забезпечення громадян, що надається за наявності підстав, що визначені чинним національним законодавством України. До організаційно-правових форм пенсійного забезпечення належать пенсійні правовідносини, завдяки якому забезпечується його функціонування. Юридична природа пенсійних правовідносин є складною, характеризуються наявністю спеціального суб'єкта та об'єкта.

Специфіка пенсійних правовідносин полягає: по-перше, у тому, що вони – це різновид відносин соціального забезпечення; по-друге, це вид обов'язкового державного страхування, що спирається на державне забезпечення й управління; по-третє, ці правовідносини мають своїх суб'єктів (Пенсійний фонд України і фізична особа, або сім'я); по-четверте, вони визначаються в попередніх процедурних правовідносинах із встановлення відповідного пенсійного фактичного складу і з прийняття рішення про встановлення конкретного виду і розміру пенсії або про відмову в пенсії; по-п'яте, різновиди пенсійних правовідносин встановлені Законом (їх – чотири: за віком, через інвалідність, за вислугу років, через втрату годувальника); по-шосте, суб'єкт зазначених правовідносин повинен відповідати особливим, встановленим Законом якостям; по-сьоме, другим суб'єктом пенсійних правовідносин є відповідний пенсійний фонд (Пенсійний фонд України або недержавний фонд, якому держава дала відповідний дозвіл); по-восьме, об'єктом пенсійних правовідносин є пенсія відповідного виду; по-дев'яте, зміст пенсійних правовідносин – це комплекс прав та обов'язків їхніх суб'єктів, який встановлений Законом.

Правова природа пенсій є одним з важливих питань пенсійного забезпечення, тому науковці насамперед розглядають визначення «пенсії»,

визначають її ознаки та види, серед науковців тривають дискусії щодо її юридичної природи. Ми підтримуємо точку зору, за якої пенсія вважається основним видом соціального забезпечення громадян у будь-якій державі, а її головне призначення матеріальної підтримки громадян в разі настання соціальних ризиків, як інвалідність, втрата годувальника чи старість тощо.

Право на пенсійне забезпечення належить до комплексу соціальних прав людини, яке покликане створити умови матеріального забезпечення особи шляхом періодичних виплат певної грошової суми пенсії.

Шляхи вирішення найсуттєвіших проблем пенсійного забезпечення в Україні вбачаємо у такому:

1. Проблему дефіциту бюджету Пенсійного фонду України доцільно вирішити насамперед шляхом удосконалення другого і третього рівнів пенсійного забезпечення. Другий рівень пенсійної системи – накопичувальна система пенсійного страхування потребує удосконалення. Тобто з приводу цієї проблеми зробимо висновок про те, що необхідна більш активна державна політика.

2. Проблему існування розривів пенсій і заробітної плати не можна вирішити у виключно законодавчий спосіб. Збільшення пенсій є можливим, по-перше, внаслідок збільшення дохідної частини Державного бюджету України і зменшення видаткової, та по-друге, шляхом збільшення надходжень до Пенсійного фонду України. За всіх інших випадків зменшення розривів між пенсіями та заробітною платою є проблематичним, адже це неминуче призведе до суттєвих економічних проблем держави.

3. Проблема відсутності інтересу населення до участі у формуванні пенсійних накопичень пов'язана передусім із недовірою, низькою обізнаністю та інформативністю в питаннях пенсійного забезпечення, насамперед недержавного чи накопичувального. На нашу думку, така проблема як відсутність зацікавленості громадян в участі у формуванні пенсійних накопичень можна вирішити такими способами: 1) проведення організованої ідеологічної політики держави щодо інформування широких

верств населення про особливості вітчизняної пенсійної системи і важливість формування пенсійних накопичень для самих громадян і для держави; 2) стимулювання роботодавців щодо створення недержавних фондів для своїх працівників, зокрема шляхом надання певних пільг чи заохочень.

4. Проблеми економічної та воєнної ситуації в Україні не можуть бути вирішеними виключно у законодавчий спосіб, та не є такими, вирішення яких є короткотривалим. Натепер щодо України постійно зберігається можливість впливу різноманітних форс-мажорних чинників, спричинених агресією Російської Федерації, кожен із яких, безумовно, матиме вплив і на економіку нашої держави, і на стан пенсійного забезпечення в країні.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

2.1 Нормативно-правове регулювання пенсійного забезпечення в Україні

Реалізація та захист права на пенсійне забезпечення в Україні здійснюється на основі системи нормативно-правових актів, які регулюють правовідносини в цій сфері, зокрема, встановлюють категорії осіб, які мають право на отримання пенсійної допомоги, визначають порядок здійснення розрахунків та виплат пенсій для різних категорій населення.

В Конституції України визначено незалежність, суверенність, правовий, соціальний та демократичний характер розвитку України [37].

Відомо, що соціальна функція держави передбачає політику, яка спрямована на забезпечення прав і свобод її громадян, створення гідних життєвих умов існування для кожного громадянина пенсійного віку, необхідного рівня захисту. Закріплення соціальної спрямованості держави призводить до необхідності формування відповідного національного правового простору, де окреме місце має займати правове регулювання пенсійного забезпечення.

Відповідно до Конституції України держава гарантує кожній особі ряд соціальних прав, зокрема, право на працю, охорону здоров'я, встановлює мінімальний розмір оплати праці, пенсій та інших передбачених законодавством соціальних виплат. Важливою складовою державної соціальної політики є соціальне страхування [41]. Пенсійні та інші види соціальних виплат, які є основним джерелом існування людини, повинні забезпечувати достатній життєвий рівень, не нижчий від встановленого законодавством прожиткового мінімуму.

Відомо, що конституційні норми носять загальний, засадничий характер, тому для конкретизації та реалізації їхніх положень необхідне прийняття низки нормативно-правових актів. Конституція України стала відправною точкою у формуванні блоку соціального законодавства.

Розглядаючи окремі аспекти пенсійного забезпечення, слід зазначити, що правові основи цієї інституції визначено в численних нормативно-правових актах. Так, відповідно до ст. 92 Конституції України закріплено, що основи, форми та види пенсійного забезпечення можуть бути визначені виключно законом [37]. Уважаємо, що наведений конституційний припис є важливою гарантією функціонування інституту пенсійного забезпечення, оскільки він установлює заборону підзаконного нормативно-правового регулювання цієї сфери суспільного життя. Тобто правове регулювання пенсійного забезпечення повинно здійснюватися виключно законами України.

Сьогодні в Україні ухвалено низку нормативно-правових актів, які регулюють правовідносини пенсійного забезпечення громадян. Це, передусім. Закони України: «Про пенсійне забезпечення» [42], «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» [27], «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [17], «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» [43], «Про пенсії за особливі заслуги перед Україною» [44], «Про підвищення мінімального розміру пенсії» [45] та ін.

Одними з основних нормативно-правових актів, на рівні яких закріплено правові засади загальнообов'язкового державного соціального страхування, в тому числі пенсійного, є Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 05.10.2000 р. [46] та Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14.01.1998 р. [47].

Це базові закони, на основі яких сформувалося пенсійне законодавство, яке можна поділити на кілька груп:

1) законодавство, що визначає пенсійне забезпечення (закони України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [17] від 09.07.2003 р. №1058, «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 р. №1058 [48]);

2) законодавство, що визначає надання соціальної допомоги (закони України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21.11.1992 р. №2811 [49], «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 01.06.2000 р. № 1768 [50], «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» від 16.11.2000 р. № 2109 [51], «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам» від 18.05.2004 р. № 1727 [52], «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13.01.2005 р. № 2342 [53], «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» від 02.06.2005 р. № 2623 [54];

3) законодавство щодо надання соціальних послуг (Закон України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 № 2671-VIII [55]);

4) законодавство в сфері соціального страхування на випадок безробіття (Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 02.03.2000 р. № 1533 [56]);

5) законодавство в сфері соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання (Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» від 23.09.1999 р. № 1105 [57]).

Звичайно, наведена класифікація не включила цілу низку інших законів і підзаконних актів, але їх достатньо, щоб побачити настільки норми Конституції України про право на соціальний захист знайшли своє відображення у законах України. Таким чином, можна дійти висновку, що закріплення в Конституції України права на соціальний захист має великий вплив на розвиток соціального законодавства. Фактично норми Конституції

стали орієнтиром для створення соціально-забезпечувальної законодавчої бази. Сьогодні головне завдання Української Держави полягає у наповненні цього законодавства якісним змістом та високими соціальними стандартами: як національними, так і міжнародними.

До базових підзаконних нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України, яке регулюють правовідносини в сфері пенсійного забезпечення, можна віднести постанови: «Про затвердження нормативних актів з питань пенсійного забезпечення» від 12.10.1992 р. № 583; «Про затвердження списків виробництв, робіт, професій, посад і показників, зайнятість в яких дає право на пенсію за віком на пільгових умовах» від 16.01.2003 р. № 36; «Про підвищення рівня соціального захисту населення» від 23.04.2012 р. № 327; «Про підвищення рівня соціального захисту найбільш вразливих верств населення» от 28.12.2011 р. № 1381; «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань пенсійного забезпечення» від 25.03.2014 р. № 112 та ін.

У своїй сукупності наведені акти чинного національного законодавства визначають правові засади та здійснюють правове регулювання інституту пенсійного забезпечення. Але одночасно, пенсійне забезпечення ускладнюється відсутністю системності нормативно-правової регламентації, тому що основним законодавчим актам притаманні суперечливість та неузгодженість [37], [58], [42]. В сучасних умовах, крім того, в Україні у зв'язку зі скасуванням окремих спеціальних пенсій працюючих пенсіонерів, можна стверджувати про звуження права на пенсійне забезпечення [17], [48], [59], [60], [61]. З позицій сьогодення удосконалення права на пенсійне забезпечення необхідно розглядати в аспекті пенсійної реформи та формування новітнього законодавства у цій царині. Через це, цілком природним є те, що було зареєстровано ряд законопроектів для розгляду у Верховній Раді України [62], [63].

О.А. Філоненко визначає реформування пенсійної системи як «комплексний, багатогранний і складний процес, який здатний суттєво

вплинути на зміну балансу соціальних, політичних та економічних інтересів громадян, функціонування капіталу та ринку праці, систему державних фінансів» [64, с. 128]. Реформа внаслідок свого динамізму є частиною поточної макроекономічної політики держави, спрямованої на прогресивну перебудову з метою дотримання загально визнаних соціально-економічних норм, вона характеризується оборотністю структурних змін у соціально-економічній сфері.

Перші етапи реформування сфери пенсійного забезпечення в Україні було впроваджено. Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» від 03 жовтня 2017 року № 2148-VIII були визначені напрямки проведення реформи:

- 1) визначення встановленої величини необхідного страхового стажу;
- 2) здійснення перерахунку сучасного розміру пенсій у відповідності до збільшення розміру середньої заробітної плати, з якої відраховуються соціальні внески;
- 3) оподаткування пенсій та скасування спеціальних умов виходу на пенсію [65, с. 1225].

Як зазначає О.А. Линдюк, з розпочатком реформування пенсійної системи та змінами методик визначення коефіцієнтів страхового стажу та проведення розрахунків, важливою точкою є офіційне укладення трудового договору та прозорість виплати заробітної плати. Гарантування накопичення страхового стажу при настанні умов для одержання пенсії, її розрахунку, можливе тільки при офіційному працевлаштуванні. Тому в інтересах працівника є легальне працевлаштування та офіційне отримання заробітної плати у повному розмірі, оскільки від її розміру залежить розрахунок пенсії при настанні відповідних умов (досягненні пенсійного віку, накопиченні страхового стажу тощо) [5].

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що безпосередньо проблема правового регулювання натепер одна – правове регулювання пенсійного забезпечення здійснюється занадто великою кількістю нормативно-правових

актів. Як наслідок, є необхідність систематизації і узагальнення законодавства у єдиний Пенсійний кодекс України, який справді являв би собою єдиний, консолідований нормативно-правовий акт, у нормах якого було об'єднано регулювання всіх трьох рівнів пенсійної системи України, спеціального пенсійного забезпечення, питань сплати єдиного соціального внеску, призначення, виплати та перерахунку пенсій тощо, тобто норми всіх вищеперерахованих нами нормативно-правових актів.

Тенденція кодифікації пенсійного законодавства шляхом прийняття Пенсійного кодексу України є доволі оптимістичним прогнозом. Однак, по-перше, про існування такої тенденції свідчить проєкт Пенсійного кодексу України № 4290а від 16.07.2014 р., який у цьому ж році було відхилено [66]. По-друге, чимало вітчизняних науковців наголошують на тому, що прийняття Пенсійного кодексу України вирішить більшість наявних проблем правового регулювання пенсійного забезпечення (наприклад, М.М. Шумило [67, с. 81–82] та В.П. Мельник [68, с. 10]). По-третє, однією з основних проблем правового регулювання пенсійного забезпечення є складність та заплутаність пенсійного законодавства. Тому, на нашу думку, вітчизняний законодавець ще повернеться до питання прийняття Пенсійного кодексу України.

Вважаємо, що прийняття Пенсійного кодексу України у тій формі, яка була передбачена проєктом № 4290а від 16.07.2014 [66], дало б змогу вирішити одразу комплекс проблем, пов'язаних із пенсійним забезпеченням: 1) об'єднати норми всього масиву нормативно-правових актів, що врегульовують функціонування пенсійної системи України; 2) вирішити проблему надання переваг у пенсійному забезпеченні окремим категоріям громадян; 3) зробити більш справедливими розміри мінімальної та максимальної пенсій; 4) полегшити розуміння громадянами сутності чинної пенсійної системи України.

2.2 Роль Конституційного Суду України у застосуванні пенсійного законодавства

Важливе значення у забезпеченні соціально-економічних прав людини і громадянина, з огляду на дублювання, суперечливість, безсистемність, прогалини, які є типовими недоліками правового регулювання відносин у галузі пенсійного забезпечення, відіграє діяльність Конституційного Суду України [69].

Варто зазначити, що практика конституційної юрисдикції в Україні в одному з рішень визначила позицію, що «має юридичну силу акта офіційного тлумачення законів. Так, у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень п. 2 ч. 1 ст. 49, другого речення ст. 51 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (рішення від 7 жовтня 2009 р.), [70] КСУ визнано неконституційними норми щодо припинення виплати пенсій на весь час проживання пенсіонера за кордоном за рішенням територіальних органів Пенсійного фонду або за рішенням суду, якщо інше не встановлено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Погоджуємося з позицією професора О.М. Ярошенка, що юрисдикційна природа Конституційного Суду України не підлягає сумніву. Він виходить за межі формального тлумачення і застосування фундаментальних норм, розвиваючи конституційно-правову доктрину, законодавство, пропонуючи власне розуміння тих чи тих положень Основного Закону [71].

Як зазначають І.М. Панькевич та П.М. Рабінович, в загальній теорії прав людини щодо можливостей правообмеження, вказують на недопустимість в ході законодавчої діяльності приймати норми, які звужують зміст та обсяг прав людини в сфері пенсійного забезпечення [72]. Аналізуючи викладену позицію, С.О. Верланов вказує на дискусійні моменти

практики КСУ щодо право обмежень. Так, при розгляді справ щодо право обмежень, КСУ має вирішити питання щодо того, якими саме нормами та принципами обмежується право та його межі.

Однак, незважаючи на всю нібито однозначність у можливостях для правообмеження, які випливають із наведеного, це питання потребує глибокого загальнотеоретичного аналізу з погляду на тлумачення та застосування КСУ ст. 22 Конституції.

Прийнятною є позиція С.О. Верланова при здійсненні аналізу окремих рішень КСУ. Зокрема, звертає увагу, що у справі про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання (рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2005 р. № 8-рп/2005) КСУ при інтерпретації принципу недопустимості звуження змісту й обсягу існуючих прав і свобод людини, пропонує визначення деяких конституційних понять. Так, звуження змісту прав і свобод людини розглядає як зменшення якісних характеристик права, тобто змістовних характеристик можливостей людини, ознак, які мають відповідні права та свободи [73, с. 109].

Крім цього, Конституційний Суд України неодноразово вказував на неконституційність діяльності парламенту, який бюджетом на поточний рік зупиняє дію положень законодавчих актів у частині надання соціальних виплат та забезпечення соціальних гарантій. Суд зазначав, що відміна або призупинення положень соціально-забезпечувального законодавства є неконституційним, і норми, якими запроваджуються призупинення, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України свого рішення.

Якщо проаналізовані рішення Конституційного Суду України завжди обмежували виконавчу та законодавчу влади у їхньому намаганні не виконувати державі соціальні гарантії, то останнє рішення Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) п. 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» від 26.12.2011 р. №20-рп/2011 мало протилежний характер.

Причиною відходу Конституційного Суду України від своїх попередніх принципів стала економічна криза, хоча у попередні роки вона також була причиною такої антиконституційної діяльності Верховної Ради України. Держбюджетом на 2011 рік Парламент дозволив Кабінету Міністрів України самостійно встановлювати або зменшувати розмір соціальних виплат [74].

КСУ, вирішуючи питання обмеження соціальних прав, що передбачені Конституцією, у мотивувальній частині, посилаючись на положення актів міжнародного права, вказує, що згідно зі ст. 22 Загальної декларації прав людини, розмір соціальних, зокрема, пенсійних, виплат і допомоги встановлюються державою з урахуванням фінансових можливостей. Крім того, наводиться практика ЄСПЛ (рішення у справі «Ейрі проти Ірландії» від 9 жовтня 1979 року, «Кйартан Асмундсон проти Ісландії» від 12 жовтня 2004 року).

На дискусійності такого рішення з позиції доктрини конституційного права наголошує і український науковець, суддя Європейського суду з прав людини (2009–2012), а з березня 2014 р. – суддя Конституційного Суду України професор С.В. Шевчук. На думку вченого, дуже ризикованою є спроба поставити соціально-економічні права, які отримали найвище закріплення на рівні Конституції України та відповідні конституційні гарантії, у пряму залежність від наявності фінансового ресурсу держави та рішень виконавчої влади, оскільки така залежність може дуже швидко перетворити їх на фікцію, і наступним логічним кроком може бути їх вилучення з тексту Конституції України. З іншого боку, конституційні гарантії соціально-економічних прав можуть унеможливити проведення соціальної політики держави, особливо в умовах економічної кризи [75, с. 217].

Отже, Парламент прийняв, а Конституційний Суд України визнав такими, що відповідають положенням Конституції України положення, які обмежують, призупиняють дії окремих положень законодавства, що гарантують право на соціальне забезпечення, яке визначене Основним

Законом держави. Крім цього, Конституційний Суд дозволив Кабінету Міністрів України своїми постановами змінювати ті чи ті розміри соціальних виплат, що передбачені законом про бюджет, тим самим нівелюючи загальні правила щодо юридичної сили нормативно-правових актів, згідно яких закони мають юридичну силу вище ніж постанови уряду.

Окремо потрібно виділити Рішення Конституційного Суду України щодо соціального захисту самих суддів. Серед цих рішень такі: а) щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та офіційного тлумачення положення ст. 11 Закону України «Про статус суддів» [76] (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання) від 11.10.2005 р. № 8-рп/2005; б) щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень ст. 138 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» (справа щодо змін умов виплати пенсій і щомісячного довічного грошового утримання суддів у відставці від 3.06.2013 р. № 3-рп/2013); в) щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» [77] від 26.12.2011 р. № 20-рп/2011 [78] та інші рішення. Основними питаннями, які піднімалися у зазначених рішеннях, було збереження наявних прав на соціальний захист суддів та недопущення у майбутньому їх звуження. Аналізуючи розгляд справи стосовно обмеження розмірів і зміни інших умов виплат пенсій та щомісячного довічного грошового утримання суддів у відставці, О.І. Кульчицька резюмує, що рішення Конституційного Суду України є вирішальним у визначенні, чи визнаються в Україні передбачені законами права людини в сфері пенсійного забезпечення, які держава зобов'язана гарантувати, або необхідно їх розглядати з позиції пропорційної залежності соціального захисту від фінансових можливостей держави [79, с. 412].

Цілком справедливим є Рішення Конституційного Суду України щодо

конституційності положень пункту 2 частини 1 ст. 49, другого речення ст. 51 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 7.10.2009 р. № 25-рп/2009 [80]. Так, у разі переїзду на постійне місце проживання до іншої країни, припинення виплати пенсії пенсіонерам, якщо відсутній міжнародний договір між Україною та відповідною державою в сфері пенсійного забезпечення.

У даному випадку КСУ зазначає про залежність конституційного права на соціальний захист від прийняття Україною міжнародних зобов'язань в сфері пенсійного забезпечення. Отож, державою всупереч нормам Основного Закону, де закріплено право на соціальний захист для будь-яких осіб, які отримали право на пенсію, на законодавчому рівні пенсіонерів, коли вони переїхали на постійне місце проживання за межі України, позбавлено цього права, якщо з країною перебування пенсіонера не укладено міжнародний договір про співробітництво.

Таким чином, Конституційним Судом України визнано такими, що не відповідають Конституції України, відповідні положення як такі, що порушують конституційне право на соціальний захист. Це Рішення до сьогодні не виконується, хоча на таку позицію Конституційного Суду вказано п. 2 Інформаційного листа Вищого адміністративного суду України [81] від 18.02.2014 № 212/11/14-14, який передбачає, що пенсіонерам, які переїхали постійно проживати до іншої країни з 7 жовтня 2009 року, питання виплати пенсій, регулюється згідно Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», з урахуванням Рішення Конституційного Суду України від 7 жовтня 2009 року № 25-рп/2009.

Одне із цікавих рішень КСУ є щодо конституційності положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов'язаних із соціальними виплатами» [82] від 9.09.2010 р. № 19-рп/2010. Суть рішення полягає в тому, що з моменту створення системи адміністративних судів (публічно-правові спори) та з

набранням 1 вересня 2005 року чинності Кодексу адміністративного судочинства України в публічно-правових спорах, де одна зі сторін наділена владними повноваженнями, відносяться до підсудності адміністративних судів. У спорах щодо соціальних виплат, також може бути така предметна підсудність, якщо відповідач у справі виступає як суб'єкт владних повноважень.

У 2008 році до Кодексу адміністративного судочинства України внесено зміни, за якими спори, пов'язані із соціальними виплатами, за підсудністю розглядають суди в порядку адміністративного судочинства [83]. Однак у 2010 році було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов'язаних із соціальними виплатами» [84], за яким справи про спори з приводу обчислення, призначення, надання, здійснення, одержання, перерахунку пенсій та інших соціальних виплат особам, соціальної допомоги, послуг, замість повинні розглядатися в порядку цивільного судочинства. Своїм Рішенням Конституційний Суд України визнав зміни щодо підсудності соціальних справ цивільному судочинству неконституційними і повернув їх розгляд до адміністративної юстиції.

В постанові Пленуму Вищого адміністративного суду України «Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів» [85] від 20.05.2013 р. № 8 також йдеться про підсудність адміністративним судам справ із питань соціального захисту.

Як уже зазначалося вище, Конституційний Суд України все частіше у своїх рішеннях посиляється на правову позицію Європейського суду з прав людини. Вбачаємо у цьому позитивний сигнал до гармонізації підходів до розуміння права Конституційним Судом України і Європейським судом з прав людини. Така тенденція простежується і в інших європейських країнах. Як зазначає О.В. Соловйов, у Німеччині Федеральний конституційний суд при розгляді справ все активніше продовжує впроваджувати Конвенцію про захист прав та основоположних свобод і правові позиції ЄСПЛ як

«допоміжний тлумачний матеріал» під час правотлумачної діяльності щодо Конституції ФРН. Проте вчений зазначає, що на сьогодні Конвенція і рішення Суду мають для Конституційного Суду України більшою мірою методологічне, аніж безпосередньо юридичне значення. Зокрема, КСУ при розгляді складних питань, до норм Конвенції про захист прав та основоположних свобод та правових позицій ЄСПЛ, звертається доволі часто, як на додаткові аргументи при здійсненні право тлумачної діяльності та в ході перевірки конституційності Законів та інших нормативно-правових актів. Така позиція КСУ свідчить про прихильне ставлення суддів до міжнародного права та авторитету Європейського суду з прав людини [86, с. 170].

Отже, можна зробити висновок, що конституційна юстиція розвивається у трьох напрямках у питанні застосування пенсійного законодавства:

1) щодо підтвердження наявності права, тобто його існування в матеріальних нормах пенсійного законодавства (йдеться про право на пенсію в осіб, які виїжджають на постійне місце проживання за кордон);

2) щодо якісного наповнення права, тобто не тільки про наявність права, а його кількісно-якісні показники (йдеться про питання обмеження максимального розміру пенсії);

3) щодо підсудності пенсійних справ, тобто визначення адміністративної підсудності для справ із захисту пенсійних прав (йдеться про те, що питання підсудності не зразу було чітко визначеним у законодавстві, і тільки Конституційний Суд України визначив остаточну підсудність пенсійних спорів).

Зрештою, судді КСУ також є громадянами країни, які керуються при тлумаченні норм, окрім норм Конституції, власною правовою свідомістю та культурою, а отже, можуть допускати помилки. Вважаємо за необхідне не абсолютизувати ні КСУ загалом, ні його діяльність зокрема. Оскільки, якщо виходити із формально-юридичного тлумачення положень ст. 22 Конституції

щодо недопустимості звуження змісту прав і свобод людини в ході здійснення нормотворення в Україні, то в Україні не можна було б провести жодної реформи в жодній сфері.

Конституційний Суд багаторазово підкреслював у своїх рішеннях невичерпний характер прав та свобод та неможливість їх скасування, недопущення звуження їх змісту та обсягу згідно зі ст. 22 Конституції України

На жаль, ця норма Конституції навіть у наукових колах доведена абсолютною, а її критика визнається антинародною. Такі погляди, як правило, ґрунтуються на емоційній аргументації, нехтуючи об'єктивними законами як економіки, так і права.

Таким чином, практика Конституційного Суду України з питань конституційності законодавчих змін стосовно зменшення досягнутого рівня соціальних виплат, пенсійного забезпечення різним категоріям населення є достатньо широкою.

– КСУ визнавав, що «додержання конституційних принципів верховенства права, правової і соціальної держави, обумовлює законодавче регулювання суспільних відносин за принципами розмірності та справедливості з урахуванням зобов'язань держави забезпечувати гідний життєвий рівень кожному громадянину України». Насамперед, держава повинна здійснювати соціальний захист, зокрема, пенсійне забезпечення, громадян, які позбавлені засобів існування та/або не мають можливостей забезпечити себе самостійно завдяки праці та одержувати винагороду за неї (рішення від 7 листопада 2 листопада 2018 року).

– Конституційний Суд багаторазово підкреслював у своїх рішеннях невичерпний характер прав та свобод та неможливість їх скасування, недопущення звуження їх змісту та обсягу згідно зі ст. 22 Конституції України.

– Внесення змін до законодавства стосовно пільг, компенсацій і гарантій законами про державний бюджет КСУ визнавав неконституційним.

– У рішенні від 22 квітня 2020 року КСУ наголосив на тому, що у всіх зазначених випадках (мова йде про передбачені частиною першою статті 46 Конституції України) держава не може відмовитися від взятих на себе зобов'язань та скасувати жоден з видів соціального забезпечення, передбаченого Конституцією України. Отже, було підтверджено заборону скасовувати закріплені у Конституції види допомоги, нічого не говорячи про їх розмір. На ті види допомоги, які не передбачені Конституцією, обмеження ст. 22 можуть не поширюватися (рішення від 7 листопада 2018 року).

– Згідно ч.3 ст. 22, ст. 64 Конституції України право громадян на соціальний захист та інші соціально-економічні права можуть бути обмежені, у тому числі зупиненням дії законів (їх окремих положень), лише в умовах воєнного або надзвичайного стану на певний строк (рішення від 20 березня 2002 року). З іншого боку, держава може вирішувати соціальні питання на власний розсуд, виходячи з існуючих фінансово-економічних можливостей, необхідності забезпечення національної безпеки України, здійснювати перерозподіл ресурсів в умовах надзвичайного або воєнного стану, модернізації системи соціального захисту з метою збереження балансу між інтересами особи та суспільства (рішення від 22 травня 2018 року).

– КСУ визнав (рішення від 26 грудня 2011 року), що передбачені законами соціально-економічні права не треба розглядати як абсолютні, держава може змінювати механізм їх забезпечення. Зміна порядку нарахування визначеної окремої пенсійної та інших соціальних виплат є конституційно допустимою до певної межі, за якою є сумнівною сутність змісту права на соціальний захист.

– Необхідно дотримуватися принципів рівності та справедливості, вимог Конституції України при встановленні правових підстав визначення розмірів, обчислення, призначення та виплати пенсій, законотворчий орган має визначати загальні та особливі умови їх призначення, в тому числі, пільгові умови для окремих категорій осіб (рішення від 11 жовтня 2005 року).

– Протягом усієї практики щодо зменшення, скасування соціальних виплат/пільг/ компенсацій/тощо КСУ послідовно розвиває позицію щодо «захисту та недоторканності» соціальних гарантій певних категорій осіб, від яких залежала/залежить національна безпека, територіальна цілісність держави, суверенітет, а також, виходячи з судової практики КСУ, «Конституційний принцип незалежності суддів означає, в тому числі, конституційно обумовлений імператив охорони матеріального забезпечення суддів від його скасування чи зниження досягнутого рівня без відповідної компенсації як гарантію недопущення впливу або втручання у здійснення правосуддя».

2.3 Особливості пенсійного забезпечення окремих категорій громадян в аспекті конституційного обов'язку держави

Залежно від причин, що обумовлюють право на одержання пенсії, у законодавчих актах розрізняють різні види пенсій:

- 1) трудові (пенсії за віком, в тому числі, на пільгових умовах; пенсії у разі втрати годувальника; пенсії за інвалідністю; пенсії за вислугу років);
- 2) нестрахові трудові пенсії;
- 3) додаткові пенсії.

Загальними умовами для призначення та виплати пенсій є: 1) настання відповідного соціального ризику: досягнення загального чи спеціального пенсійного віку; настання інвалідності внаслідок загального захворювання (травми, не пов'язаної з виробництвом чи з дитинства); втрата годувальника; 2) наявність в особі необхідного пенсійного страхового стажу [87, с. 169]. Так, реформами від 01 жовтня 2011 року та від 01 жовтня 2018 року відбулося поступове збільшення пенсійного віку та кількості мінімального страхового стажу, необхідного для призначення пенсій. Наразі передбачено, що українські громадяни право на призначення пенсії за віком набувають з досягненням 60-річного віку та за наявності наступного страхового стажу від

25 до 35 років із його поступовим щорічним збільшенням [88].

Цією ж пенсійною реформою передбачено й поступове збільшення пенсійного віку до 60 років для чоловіків та жінок. Передбачено, що якщо в особи не має передбаченого законодавством України трудового стажу (від 25 до 35 років в залежності від часу виходу на пенсію) призначення пенсії відбувається після досягнення 63 років за наявності відповідного страхового стажу. А, починаючи з 1 січня 2019 року, громадяни, у яких відсутній стаж для виходу на пенсію 60 та 63 роки відповідно, отримують право виходу на пенсію за віком з досягненням 65 років за наявності страхового стажу не менш як 15 років. Крім того, з 2028 року, планується призначення пенсій незалежно від віку при наявності страхового стажу 40 і більше календарних років [89].

Підставою для призначення пенсії з інвалідності, на відміну від пенсії за віком, є чітко виражена непрацездатність громадянина. Це означає, що пенсія з інвалідності призначається лише тільки після перевірки та оцінки медичним органом стану здоров'я індивідуальної працездатності людини.

Розміри пенсій з інвалідності (внаслідок загального або професійного захворювання, трудового каліцтва) визначаються залежно від ступеня втрати працездатності (групи інвалідності) та заробітку. Крім того, на розмір пенсії впливають і деякі інші обставини (сімейний стан, умови праці, потреба в постійному сторонньому догляді). Так, пенсії інвалідам I групи призначаються в розмірі 100% пенсії за віком; II групи – 90% і III групи – 50% пенсії за віком.

Коло осіб, які мають право на пенсію з інвалідності, аналогічний законодавчо визначеному колу осіб, які забезпечуються пенсіями за віком. Втім, як і стосовно до призначення пенсії за віком, законодавством передбачаються особливості, що відображають специфіку (військовослужбовці офіцерського складу; осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ; осіб, які постраждали від наслідків Чорнобильської катастрофи; громадян, які стали інвалідами у зв'язку з

виконанням громадянського обов'язку та ін.) [90].

Умовами призначення пенсії в разі втрати годувальника є:

1) наявний факт смерті особи, або визнання її безвісно відсутньою через офіційне проголошення її померлою, підтвердженням чого є свідоцтво про смерть особи;

2) наявність на день смерті страхового стажу у годувальника необхідного йому для призначення пенсії по III групі інвалідності;

3) наявність на утриманні у годувальника непрацездатних членів сім'ї [17].

Варто зазначити, що на сьогодні дуже часто виникає проблема пов'язана з тим, що, особа, яка претендує на виплати у зв'язку з втратою годувальника, не може або не має можливості віднайти весь страховий стаж, який було здобуто годувальником за весь період життя, особливо у випадках, коли він працював на різних підприємствах та деякі з них були ліквідовані. Нажаль ця, ж сама проблема виникає при втраті трудової книжки померлого годувальника або інформації, яка зберігалася в архівах Пенсійного фонду України.

Питання виникають і тоді, коли померла особа не має необхідного страхового стажу. У цьому випадку непрацездатні члени сім'ї померлого годувальника мають право на отримання соціальної допомоги відповідно до ст. 42 та ст. 43 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [91]. Проте на практиці управління соціального захисту населення України вимагають довідки про офіційну відмову Пенсійного фонду України в наданні пенсії у зв'язку з втратою годувальника, що призводить до проведення зайвих процедур спочатку для отримання цієї довідки, а потім подання документів на соціальну допомогу.

Наступним проблемним питанням є, умови призначення цього виду пенсії, а саме, підтвердження факту перебування на утриманні померлої особи. Для підтвердження такого факту особа звертається до суду з визнанням такого права. Як зазначає Є.П. Матвієнко: «на практиці

тлумачення судами зазначених норм Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» призводить до неоднакового розгляду справ про встановлення фактів перебування на утриманні» [92, с. 801]. Аналізуючи судову практику, наведемо приклад рішення Терновського районного суду міста Кривого Рогу у справі № 20-48/2008р. від 28.03.2008 року [93], коли громадянка звернулася до суду з тим, що вона знаходилась на утриманні померлого чоловіка у період з 1992 року до смерті чоловіка 21.02.2008 року, з яким перебувала у шлюбі з 1963 року. Суд задовольнив її позов і визнав факт перебування особи на утриманні померлого годувальника.

Відповідно до ст. 37 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається в розмірі: на одного непрацездатного члена сім'ї – 50 відсотків пенсії за віком померлого годувальника; на двох та більше непрацездатних членів сім'ї – 100 відсотків пенсії за віком померлого годувальника, що розподіляється між ними рівними частками» [17]. На нашу думку, такий розмір пенсії є занадто низьким у співвідношенні до цін на харчування, одягу та будь-яких інших потреб для непрацездатних осіб. Під час визначення порядку призначення матеріального забезпечення у зв'язку з втратою годувальника важливе значення має причина смерті годувальника. Якщо смерть годувальника настала внаслідок нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання, то розмір щомісячної страхової виплати визначається в порядку, передбаченому ст. 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», тобто виходячи із середньомісячного заробітку потерпілого за вирахуванням частки, яка припадала на нього та працездатних осіб, що перебували на його утриманні, але не мали права на ці виплати [17]. Слушною є думка К.В. Бориченка про те, що призначення щомісячної страхової виплати, що передбачена соціальним страхуванням від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, спричинившим втрату працездатності, за

рахунок коштів Пенсійного фонду України та в порядку пенсійного страхування, суперечить самій сутності даних грошових виплат, спрямованих на подолання такого соціального ризику, як залишення без годувальника в результаті професійного захворювання або нещасного випадку на виробництві [94, с. 152].

Необхідно звернути увагу на проблему, пов'язану з внутрішньо переміщеними особами, які втратили годувальника на окупованій території. Такі особи мають доводити смерть годувальника на території України будь-якими засобами, так як отримати свідоцтво про смерть особи українського зразка на цих територіях неможливо. Проте законодавством України в таких випадках передбачена наступна допомога у ч. 2 ст. 17 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», в якій зазначено що «Кабінет Міністрів України з Національним банком України здійснюють розробку правових механізмів щодо можливостей повернення відсотків за сплаченими кредитами або рефінансування витрат з будівництва тим внутрішньо переміщеним особам, які внаслідок проявів насильства, негативних наслідків збройного конфлікту, військових дій чи окупації, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру отримали інвалідність чи каліцтво, або втратили годувальника, залишилися без належної опіки та піклування за віком (пенсіонери, одинокі батьки, діти-сироти)» [95].

Пенсії за вислугу років встановлюються окремим категоріям громадян, які зайняті на роботах, що можуть призвести до втрати професійної працездатності або придатності до настання віку, що дає право на пенсію за віком. Одночасно звернемо увагу, І.М. Сирота відзначає, що пенсійне законодавство вирізняє чотири категорії громадян яким призначається пенсія за вислугу років, це, зокрема:

- 1) судді, працівники прокуратури і митних органів, державні службовці;
- 2) військовослужбовці та деякі працівники органів внутрішніх справ;

- 3) працівники цивільної авіації та льотно-випробного складу;
- 4) окремі категорії працівників (спеціалістів) інших галузей народного господарства [11, с. 126].

Питанню трудового стажу в юридичній літературі приділялося багато уваги. Л.Я. Гінцбург пише, що у найбільш загальній формі трудовий стаж можна визначити як час трудової діяльності працівника. Час трудової діяльності є поняттям розширеним. Воно містить робочий час і час відпочинку. Трудова діяльність – це життя у праці. Усе трудове життя особи складає її трудовий стаж [96, с. 3–4].

Г.В. Сулейманова класифікує трудовий стаж таким чином:

- 1) основний трудовий стаж – сумарна тривалість трудової або іншої суспільно корисної діяльності;
- 2) страховий стаж – це той стаж, який враховується під час визначення права на трудову пенсію і види страхової допомоги, сумарна тривалість періодів роботи і (чи) іншої діяльності, упродовж яких сплачувалися страхові внески;
- 3) спеціальний трудовий стаж (вслуга років) – це сумарна тривалість трудової або іншої суспільно корисної діяльності, яка була пов'язана з роботами у певній місцевості, на окремих видах робіт [97, с. 79, 81, 85.].

В контексті аналізу спеціального стажу для відповідного пенсійного забезпечення, Н.М. Хуторян дійшла висновків, що беззаперечним є те, що трудовий стаж має юридичну природу. Відображення його у законодавстві дає йому змогу впливати на виникнення, зміну та припинення пенсійних відносин. Слід також звернути увагу на те, що трудовий стаж необхідно розглядати як складне, таке, що триває певний період, явище, до якого входить не тільки час безпосередньої роботи, але й інша діяльність, яка законодавцем прирівняна до трудової і є її невід'ємною частиною. Йдеться про відрадження, відпустки, навчання, підвищення кваліфікації, догляд за дитиною, вимушений простій тощо. Хоча «чистих» трудових відносин «працівник – робоче місце – виконання службових обов'язків – результат

праці» тут не спостерігається, але для права соціального забезпечення основним залишається правовий зв'язок «працівник–роботодавець», і трудовий стаж розглядається як узагальнений результат трудової діяльності особи [98, с. 382]. Ми повністю підтримуємо таке розуміння спеціального стажу як однієї із визначальних умов усіх форм спеціального пенсійного забезпечення.

Таким чином, систему форм спеціального пенсійного забезпечення становлять:

- 1) форма пенсійного забезпечення наукових та науково-технічних працівників;
- 2) форма пенсійного забезпечення державних службовців;
- 3) форма пенсійного забезпечення працівників прокуратури;
- 4) форма пенсійного забезпечення суддів;
- 5) форма пенсійного забезпечення шахтарів;
- 6) форма пенсійного забезпечення громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;
- 7) форма пенсійного забезпечення працівників авіації і льотно-випробного складу;
- 8) народних депутатів України;
- 9) працівників водного транспорту;
- 10) працівників залізничного транспорту;
- 11) військовослужбовців;
- 12) працівників органів внутрішніх справ.

Відтак, умовою якісного реформування національного пенсійного законодавства, в частині регулювання системи форм спеціального пенсійного забезпечення, є системне вивчення законотворчої практики іноземних країн. Окрім того, при реформуванні пенсійного законодавства щодо форм спеціального пенсійного забезпечення, пропонуємо Україні також звертатись за відповідною допомогою міністерств іноземних держав. Мається на увазі ідея створення міжнародних робочих груп, які б склалися не тільки з

юристів, але і інших кваліфікованих фахівців та спеціалістів. Така форма міжнародної співпраці дозволить максимально ефективно якісно та системно реформувати пенсійне законодавство України.

Практична реалізація права пенсійного забезпечення, беззаперечно, має надважливе значення для більшості громадян, які набули такого права, а тим паче для тих, хто опинився в особливо тяжкій життєвій ситуації. Так, військові дії на Донбасі, які розпочалися 2014-го року, призвели до значного погіршення рівня життя громадян, які опинилися на окупованій території та лінії зіткнення, де тривають бойові дії.

Часто, передусім у внутрішньо-переміщених осіб, трудової книжки може не бути через втрату або псування, або в ній може бракувати певних записів про трудову діяльність. Підзаконні нормативні акти, прийняті Урядом після 2014 року, зокрема постанови КМУ «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» від 05.11.2014 р. № 637 [99], «Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» від 08.06.2016 р. № 365 та «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» від 21.08.2019 р. № 788 [100] встановили новий, особливий порядок пенсійного забезпечення цієї соціально незахищеної категорії осіб, які ускладнили реалізацію конституційно гарантованого права на пенсійне забезпечення ВПО.

Проблемним є питання неврегульованості підтвердження наявного трудового стажу особи якщо відсутня трудова книжка або відповідні записи в ній на підприємствах, які залишилися на тимчасово окупованій території або архіви яких залишилися на таких територіях. На основі ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», територіальні органи ПФУ не беруть до уваги документи, які видаються в непідконтрольних Україні територіях Донецької та Луганської областей. Наявні процедури встановлення стажу в таких ситуаціях є неефективними й не усувають проблем пенсійного забезпечення ВПО, а законодавчо визначеного механізму підтвердження такого стажу

наразі немає.

Аналіз судової практики дає підстави стверджувати, що в більшості випадків суди визнають незаконними дії пенсійного органу щодо неврахування довідок, виданих окупаційною владою, про підтвердження наявного трудового стажу. Суди у справах про визнання дій щодо відмови в призначенні пенсії через незарахування до стажу роботи періодів, визначених у довідках, виданих на тимчасово окупованих територіях, використовують під час прийняття рішень як докази документи, видані органами окупаційної влади, які так само можуть використовувати для прийняття рішень пенсійні органи. Під час розгляду спорів, пов'язаних із визнанням інформації, викладених у документах, отриманих на окупованій території, суди керуються Намібійськими винятками, практикою ЄСПЛ і враховують роз'яснення та практику Верховного Суду.

Система пенсійного забезпечення ВПО підлягає перегляду та коригуванню шляхом прийняття правових норм на рівні закону, які надади б можливість забезпечити ВПО можливість реалізувати конституційне право на пенсію, наприклад, шляхом надання можливості отримання пенсії на підконтрольній території України незалежно від фактичного місця проживання особи й упровадження ефективного механізму встановлення наявного стажу, необхідного для призначення пенсії, з використанням інформації, викладеної в документах, що видані на тимчасово окупованій території, якщо іншим способом такий стаж встановити неможливо.

Таким чином, можна підсумувати, що основними суб'єктами, до повноважень яких належить забезпечення пенсійними виплатами застрахованих осіб, відповідно до чинного законодавства України, є Пенсійний фонд України та його головні територіальні управління.

На нашу думку, удосконалення якості надання пенсійних послуг можливе через подальше технологічне впровадження електронної системи «Портал електронних послуг Пенсійного Фонду України», де можна знайти інформацію про страховий стаж особи та електронну трудову книжку.

Проте, водночас, залишається ще цілий ряд проблемних питань, таких як:

1) необізнаність людей похилого віку у сучасних технологіях, що створює перешкоди у наданні їм послуг, завантаженості роботи співробітників Пенсійного фонду України, яка пов'язана з допомогою в орієнтуванні такої категорії осіб на нові, сучасні технологічні процеси;

2) «людський фактор», пов'язаний з неуважністю працівників управлінь Пенсійного фонду України з питань перенесення інформації до електронних реєстрів, з цього випливає, що деяким особам можуть не бути перенесені їх дані про страховий стаж чи місце роботи, або перенесені, але з помилками;

3) відсутність сучасних справних технологічних ресурсів в управліннях Пенсійного фонду України, що впливає на тривалість надання послуг кожній окремій людині, у зв'язку з повільною роботою технічних пристроїв, зависанням електронних програм, ненадійним Інтернет-з'єднанням;

4) ризик викрадення або розповсюдження персональних даних третіми особами, хакерами або іншими особами.

Висновки до розділу 2

На основі проведеного аналізу особливостей правового регулювання пенсійного забезпечення в Україні, можна підсумувати наступне.

Базові закони, на основі яких сформувалося пенсійне законодавство, можна поділити на групи:

- 1) законодавство, що визначає пенсійне забезпечення;
- 2) законодавство, що визначає надання соціальної допомоги;
- 3) законодавство щодо надання соціальних послуг;
- 4) законодавство в сфері соціального страхування на випадок безробіття;
- 5) законодавство в сфері соціальне страхування від нещасного випадку

на виробництві та професійного захворювання.

Звичайно, наведена класифікація не включила цілу низку інших законів і підзаконних актів, але їх достатньо, щоб побачити настільки норми Конституції України про право на соціальний захист знайшли своє відображення у законах України. Закріплення в Конституції України права на соціальний захист має великий вплив на розвиток соціального законодавства. Фактично норми Конституції стали орієнтиром для створення соціально-забезпечувальної законодавчої бази.

Можна зробити висновок, що конституційна юстиція розвивається у трьох напрямках у питанні застосування пенсійного законодавства:

1) щодо підтвердження наявності права, тобто його існування в матеріальних нормах пенсійного законодавства (йдеться про право на пенсію в осіб, які виїжджають на постійне місце проживання за кордон);

2) щодо якісного наповнення права, тобто не тільки про наявність права, а його кількісно-якісні показники (йдеться про питання обмеження максимального розміру пенсії);

3) щодо підсудності пенсійних справ, тобто визначення адміністративної підсудності для справ із захисту пенсійних прав (йдеться про те, що питання підсудності не зразу було чітко визначеним у законодавстві, і тільки Конституційний Суд України визначив остаточну підсудність пенсійних спорів).

На нашу думку, удосконалення якості надання пенсійних послуг можливе через подальше технологічне впровадження електронної системи «Портал електронних послуг Пенсійного Фонду України», де можна знайти інформацію про страховий стаж особи та електронну трудову книжку.

Проте, водночас, залишається ще цілий ряд проблемних питань, таких як: 1) необізнаність людей похилого віку у сучасних технологіях, що створює перешкоди у наданні їм послуг, завантаженості роботи співробітників Пенсійного фонду України, яка пов'язана з допомогою в орієнтуванні такої категорії осіб на нові, сучасні технологічні процеси; 2) «людський фактор»,

пов'язаний з неуважністю працівників управлінь Пенсійного фонду України з питань перенесення інформації до електронних реєстрів, з цього випливає, що деяким особам можуть не бути перенесені їх дані про страховий стаж чи місце роботи, або перенесені, але з помилками; 3) відсутність сучасних справних технологічних ресурсів в управліннях Пенсійного фонду України, що впливає на тривалість надання послуг кожній окремій людині, у зв'язку з повільною роботою технічних пристроїв, зависанням електронних програм, ненадійним Інтернет-з'єднанням; 4) ризик викрадення або розповсюдження персональних даних третіми особами, хакерами або іншими особами.

РОЗДІЛ 3

ОСНОВНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

3.1 Міжнародно-правові акти в сфері пенсійного забезпечення

Міжнародні стандарти прав людини є критерієм, якому повинно відповідати національне законодавство країн міжнародної спільноти [101, с. 105].

Вирішення проблем захисту прав людини на сьогоднішній день має поставати на першому плані на національному та міжнародному рівнях. У ст. 55 Конституції України зазначено, що кожен має право після використання усіх національних засобів правового захисту звернутися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ або до відповідних органів міжнародних установ і організацій, членом або учасником яких є Україна.

Особливістю міжнародно-правового регулювання відносин у сфері пенсійного забезпечення по є специфічний процес впровадження положень міжнародного акта в національну систему законодавства.

З огляду на це, процес міжнародно-правового регулювання пенсійних правовідносин можна визначити як такий, що здійснюється нормами міжнародних договорів (угода, конвенція, пакт, протокол тощо), які пройшли визначений національним законодавством процес легітимізації та є обов'язковими для виконання на території України.

Проаналізуємо деякі наукові підходи до визначення міжнародних соціальних стандартів. Так, М.М. Шумила, у своїх працях виклав пропозицію визначення поняття міжнародних соціальних стандартів як встановленого міжнародно-правовими актами соціального мінімуму [102, с. 246]. Б.І. Сташків визначає міжнародні стандарти у сфері соціального

забезпечення як передбачені міжнародно-правовими актами мінімальні соціальні норми та нормативи надання людині певного виду соціального забезпечення, яке для держав мають обов'язковий або рекомендаційний характер [103, с. 65–66]. С.І. Запара під міжнародним соціальним стандартом пропонує розуміти впорядковану систему універсальних міжнародно-правових принципів та норм, що розроблені на основі міждержавних угод з приводу питань, які пов'язані із створенням юридичного, політичного, соціально-економічного та культурного середовищ [104, с. 540].

А.Л. Клименко, вказує на те, що «внаслідок впровадження міжнародним правом стандарту соціальної держави в національне законодавство, виникає об'єктивно обумовлена необхідність виокремлення самостійної групи міжнародних соціальних стандартів. Наявність даної групи можна обґрунтувати певними причинами, зокрема: а) необхідністю закріплені на законодавчому рівні принципу соціальної держави; б) перманентним розвитком ролі та значення прав людини; в) підтвердження важливості соціальних прав на рівні міжнародно-правових актів; г) об'єктивною необхідністю гармонізації міжнародного і національного права в соціальній сфері» [105, с. 32].

Розвиток системи нормативно-правових актів в сфері пенсійного забезпечення на сучасному етапі відрізняється оптимізацією впровадження міжнародних пенсійних стандартів у національне законодавство України.

Тим більше, що статтею 9 Конституції України визначено, що чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, є частиною національного законодавства. У свою чергу Законом України «Про міжнародні договори України» закріплено, що якщо міжнародним договором України, який набрав чинності, встановлено інші правила, ніж ті, що містяться у відповідному акті законодавства то застосовуються правила міжнародного договору [106].

На сьогодні Україною ратифіковано дуже небагато міжнародно-правових актів у сфері пенсійного забезпечення. Однак, при нормотворенні законодавчі органи враховують міжнародні соціальні стандарти.

У науковій юридичній літературі прийнято поділяти міжнародно-правові акти на універсальні, регіональні та двосторонні [107, с. 501]. До універсальних міжнародно-правових актів відносять Загальну декларацію прав людини [108], Статут ООН [109], Міжнародний пакт про соціальні, економічні та культурні права, Конвенцію ООН про права осіб з інвалідністю (2006), Конвенції Міжнародної організації праці: Про мінімальні норми соціального забезпечення № 102 (1952), Про основні цілі та норми соціальної політики № 117 (1962), Про рівноправ'я в сфері соціального забезпечення № 188 (1962), Про допомогу на випадок професійного травматизму № 121 (1964), Про допомоги по інвалідності, по старості, на випадок втрати годувальника № 128 (1967), Про встановлення міжнародної системи збереження прав у галузі соціального забезпечення № 157 (1982) та ін.

Вагоме значення має Загальна декларація прав людини, у ст. 22 якої закріплено, що «кожна людина, як член суспільства, має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав в економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави» [108]. Таким чином, від рівня соціальної захищеності кожної окремої особи, залежить соціальна стабільність суспільства та соціальна безпека в державі.

До регіональних міжнародно-правових актів в сфері соціального захисту, зокрема, пенсійного забезпечення, найбільший інтерес мають: Європейська соціальна хартія (переглянута, 1996), Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (1950), Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий, 1990), Угода про асоціацію України з Європейським Союзом та ін. До регіональних міжнародно-правових актів в сфері соціального захисту належать також міжнародні договори, укладені між державами-учасницями СНД [110, с. 24].

Про важливість міжнародних соціальних стандартів вказано у рішенні Комітету Верховної Ради України з питань соціальної політики, зайнятості та пенсійного забезпечення від 15.11.2017, яке передбачало внесення змін до

постанови «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» від 11 жовтня 2016 року № 780 з метою приведення її норм у відповідність до положень Конвенції МОП Про основні цілі та норми соціальної політики № 117, зокрема щодо включення витрат на забезпечення житлом, медичним обслуговуванням та освітою до складу наборів. В зазначеному рішенні вказується, що юридичною базою для визначення, розрахунку та закріплення прожиткового мінімуму в Україні мають бути ратифіковані міжнародно-правові акти: Європейська соціальна хартія (переглянута), Конвенція МОП про основні цілі та норми соціальної політики № 117, про мінімальні норми соціального забезпечення № 102, норми Конституції України, Законів України «Про прожитковий мінімум», «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [111].

Отже, міжнародні соціальні стандарти щодо пенсійного забезпечення безпосередньо впливають як на зміст пенсійного законодавства України, так і на їх правозастосування.

Водночас згідно з положеннями частини 2 ст. 4 Закону України «Про загальнообов'язкове пенсійне страхування», якщо міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші норми, ніж ті, що передбачені законодавством України про пенсійне забезпечення, то застосовуються норми міжнародного договору. Тому, наприклад, у випадку колізії норм національного законодавства та положень міжнародно-правових актів, мають застосовуватися положення міжнародного договору.

Відповідно до ст. 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права закріплено право на соціальне забезпечення та достатній життєвий рівень, що знайшло своє втілення в положеннях ст.ст. 46 та 48 Конституції України. Тож закріплені на міжнародному рівні соціальні стандарти мають безпосередній вплив на систему джерел пенсійного права України.

Як відомо, Україна ратифікувала Конвенцію МОП про мінімальні

норми соціального забезпечення № 102 відповідним Законом України від 16.03.2016 [112]. Важливо також зазначити, що положення Конвенції № 102 великою мірою відтворені у Європейському кодексі соціального забезпечення.

Як зазначається в науковій літературі, у системі регіональних міжнародно-правових актів в сфері пенсійного забезпечення важливе місце належить Європейській соціальній хартії (переглянутій) від 3 травня 1996 року [110, с. 23].

Аналіз положень ст. 12 Європейської соціальної хартії, дозволяє визначити перспективні напрями розвитку національного законодавства про пенсійне забезпечення через призму положень Європейської соціальної хартії [113]:

- 1) взаємодія органів державної влади з інститутами громадянського суспільства в соціальній сфері;
- 2) визначення стратегічного розвитку реформування соціальної сфери та удосконалення відповідного законодавства;
- 3) посилення ефективності державного контролю та нагляду за додержанням пенсійного законодавства;
- 4) створення системи, яка здатна забезпечити результативне виконання Україною зобов'язань в сфері соціального забезпечення;
- 5) подальша імплементація кращих європейських практик в сфері соціального захисту.

На нашу думку, одними з головних завдань міжнародних та, зокрема, європейських соціальних стандартів є удосконалення внутрішньодержавного права у векторі демократичної спрямованості держави, забезпеченні рівноправ'я та соціальної справедливості. На превеликий жаль, сама ратифікація, тобто впровадження в правову систему України міжнародних стандартів, часто породжує велику кількість труднощів, які пов'язані, як правило, з виконанням основних їх положень. Використання згаданих норм не завжди ставиться законодавчим органом на перше місце, спостерігається певна розгалуженість в пріоритетності державного виконання цих

нормативних актів. Це, безумовно, викликає непорозуміння у сферах юридичного, політичного та, що не менш важливе, соціального життя. При цьому, ми вважаємо, стандартизація правової системи України щодо міжнародних стандартів повинна продовжуватись поруч із проведенням політичної реформи, а також адаптації ментальності пересічних громадян до нових реалій України та світу.

Європейський Союз уже тривалий час заслужено зберігає статус світового лідера за рівнем пенсійного забезпечення своїх громадян. Саме країни ЄС посідають провідні позиції у глобальних рейтингах стійкості та ефективності пенсійних систем, забезпечуючи літнім європейцям досить високі пенсії, якість життя та умови для активного довголіття. Проте, останніми роками така ситуація стає дедалі більш хиткою, що особливо виразно проявилось у період нещодавньої світової фінансової кризи.

Верховною Радою України 17 липня 1997 р. ратифіковано Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, а 11 вересня 1997 р. вона набула чинності для нашої країни [114]. Європейська конвенція з прав людини є живим інструментом, який гарантує ефективні, а не ілюзорні права, і який слід тлумачити з урахуванням сучасних умов [115]. Практика Європейського суду з прав людини забезпечує автентичне та компетентне тлумачення Конвенції. Її оцінка та тлумачення норм Конвенції дозволяють правильно розуміти, враховувати та застосовувати стандарти, що в ній містяться, які досить часто мають загальний характер і до певної міри не є самоочевидними.

Відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. № 3477–IV, національні суди України в ході здійснення судочинства, повинні застосовувати Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод і практику ЄСПЛ у своїх рішеннях [116]. З цього приводу П.М. Рабінович та В.О. Соловійов зауважують, що практику Суду як джерела в Україні складають: по-перше, ті правоположення, що відтворені однаковою чином у мотиваційних частинах щонайменше двох його рішень у схожих справах; по-

друге, практику Суду як джерела права в Україні уособлюють не всі правоположення, сформовані Судом при мотивації своїх рішень, а лише ті з них, які або конкретизують абстрактні матеріальні приписи, або заповнюють прогалини у правовому регулюванні, яке здійснюється Конвенцією [117]. Загалом погоджуємось з саме з таким підходом, але викликає сумнів, що джерелом може визнаватися тільки ті правоположення, які існують у двох і більше рішеннях Суду. Переконані, що така вимога є зайвою і недостатньо обґрунтованою.

Як слушно зазначає Д.М. Супрун, участь України у правовій системі Конвенції та додержання встановлених нею гарантій не тільки сприяє зростанню авторитету України на міжнародній арені, а отже, й процесам інтеграції у європейську спільноту, але й допомагає державі виявити деякі суттєві недоліки побудови і функціонування національної правової системи та вдосконалити окремі її сфери [118].

Практика ЄСПЛ має неабиякий вплив на правозастосування в Україні на різноманітних рівнях. Перш за все – це, звісно, можливість звернутися громадянам України у разі використання усіх національних процедур для захисту порушеного права. Крім цього, спостерігається тенденція до використання рішень ЄСПЛ у позовних заявах громадян до національних судів, а також посилення національними судами у свої рішеннях та постановках на відповідні рішення Європейського суду з прав людини.

С.В. Шевчук зауважує, що акти ЄСПЛ мають нормативні вияви, а його практика є визнаним джерелом права в Україні. Вчений продовжує, що Конвенція в Україні повинна застосовуватися комплексно як сукупність норми права разом із практикою їх застосування [119].

Європейська конвенція з прав людини безпосередньо не встановлює права на соціальне забезпечення або інші соціально-економічні права. Тим не менше, ЄСПЛ регулярно розглядає питання щодо пенсійних та соціальних виплат, зважаючи на визнання їхнього майнового характеру, відповідно до статті 1 Протоколу № 1, який закріплює право на захист власності. Відповідно до тлумачення, наданого ЄСПЛ, пенсії та інші соціальні виплати

є «майном» у розумінні вищезазначеної статті, незалежно від того, чи вони фінансуються за рахунок попередньо сплачених внесків, чи ж на них і не спираються [120].

Використавши всі національні засоби захисту свого порушеного права, А. Пічура звернувся до ЄСПЛ, який у деталях вивчив Конституцію України, пенсійне законодавство СРСР, що діяло на момент трудової діяльності А. Пічура, чинне пенсійне законодавство України, а також рішення КСУ щодо визнання ст. 51 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» неконституційною. Також Суд встановив, що угоди про соціальне страхування між Україною та Німеччиною немає.

Якщо проблемою визначення місця та ролі рішень ЄСПЛ в українській юридичній науці та практиці загалом присвячено достатньо багато праць, то у сфері права соціального забезпечення такі дослідження мають фрагментарний, спорадичний характер.

Досліджено зміст норм основних міжнародних актів із соціального забезпечення: Загальної декларації прав людини від 1948 р., Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права ООН 1966 р., конвенцій та рекомендацій МОП, Європейської соціальної хартії 1961 р. (переглянута у 1996 р.), Хартії основних прав Європейського Союзу від 2000 р., Європейського кодексу соціального забезпечення 1964 р. (переглянутий у 1990 р.). Аналіз змісту норм цих міжнародно-правових актів дає змогу зробити висновок, що рівень захисту правових інтересів пенсіонерів у галузі пенсійного забезпечення у разі втрати годувальника в Україні відповідає міжнародним стандартам, а за багатьма чинниками навіть перевищує їх. У роботі проаналізовано положення двосторонніх угод/договорів у сфері соціального і пенсійного забезпечення між Україною та такими іноземними державами, як Азербайджан, Білорусь, Грузія, Молдова, Російська Федерація, Латвія, Литва та ін. Сформульовано ряд актуальних пропозицій до угод такого характеру, які стосуються, зокрема, удосконалення понятійного апарату, порядку пенсійного забезпечення осіб, які переїхали на постійне місце проживання на територію однієї із Сторін після набрання

чинності двостороннього міжнародно-правового акта. Так, наприклад, у змісті п. 6 ст. 15 Договору між Україною та Чеською Республікою «Про соціальне забезпечення» від 4 липня 2001 р. використовується словосполучення «трудоий стаж». У зв'язку з тим, що відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» особа, яка не має трудового стажу, може набувати право на пенсію за умови добровільної сплати страхових внесків до солідарної та/або накопичувальної системи пенсійного страхування, пропонується у майбутньому при укладенні аналогічних та інших міжнародних актів замість словосполучення «трудоий стаж» використовувати «страховий стаж».

Якщо проблемою визначення місця та ролі рішень ЄСПЛ в українській юридичній науці та практиці загалом присвячено достатньо багато праць, то у сфері права соціального забезпечення такі дослідження мають фрагментарний, спорадичний характер.

3.2 Реформування пенсійної системи України в контексті досвіду зарубіжних країн

Правове регулювання пенсійного забезпечення знаходиться в центрі уваги правотворчих органів, уряду, наукової спільноти та громадян.

Реформування пенсійної системи на сучасному етапі, яке спрямоване на наближення національного законодавства України до міжнародних та, зокрема, європейських стандартів, не вирішило важливих проблем пенсійного забезпечення, тому, є необхідність для подальшого удосконалення нормативно-правового регулювання. Тенденції реформування пенсійної системи України в контексті досвіду провідних зарубіжних країн є тією категорією, що окреслює стратегічні напрями, які дадуть змогу здійснити перехід пенсійної системи України на якісно новий рівень функціонування.

Деякі країни Європи сьогодні визначили право пенсійного забезпечення як конституційний обов'язок, закріпивши відповідні норми в

конституційних актах. Наприклад, у Конституції Королівства Іспанія (ст. 50) зазначено, що публічна влада гарантує людям похилого віку гідне економічне існування шляхом надання відповідних пенсій, розмір яких періодично переглядається [121]. Стаття 109 Конституції Латвії визначає право кожного на соціальне забезпечення в старості [122]. Литва гарантує своїм громадянам право на пенсію за віком та по інвалідності, а також соціальну підтримку удовам та при втраті годувальника (ст. 52 Конституції) [123]. Конституція Республіки Польща проголошує право на соціальне забезпечення у випадку інвалідності та при досягненні пенсійного віку (ст. 67) [124]. У Португалії система соціального забезпечення (окрім іншого) буде захищати громадян у старості, при настанні інвалідності, у випадку удівства чи сирітства, а також при інших обставинах, які призведуть до зменшення засобів на існування чи зниження працездатності (ст. 63 Конституції) [125]. Румунія, з огляду на конституційну норму ст. 47, зобов'язана забезпечити громадян достатнім рівнем життя та гарантує право на пенсію, визначену внутрішнім законодавством [126]. Відповідно до ст. 39 Республіки Словаччина, громадяни мають право на порівнянне матеріальне забезпечення в старості, при непрацездатності, а також при втраті годувальника [127]. А ось у Словенії Конституція (ст. 50) встановлює право на соціальний захист у випадках, визначених національним законодавством, при тому держава зобов'язана організувати обов'язкове пенсійне страхування [128]. Згідно зі статтею XIX Конституції Угорщини, громадяни республіки у випадку старості мають право на необхідне для їхнього життя пенсійне забезпечення [129]. Чеська Конституція гарантує громадянам матеріальне забезпечення в старості, умови призначення якого визначаються законодавством (ст. 30) [130].

Водночас частина європейських країн пішла більш радикальним, проте не менш ефективним способом соціального захисту, який був описаний І. Кантом: він полягає у відсутності необхідності покладання на державу обов'язку щодо матеріально-соціального забезпечення громадян з метою задоволення їхніх потреб, а потребує створення достатньо сприятливих умов,

за яких людина в змозі самостійно себе утримувати та забезпечувати [131, с. 239].

На сьогоднішній день більшість європейських країн пенсійні системи будують за трирівневою моделю, які включає солідарну (базовий рівень пенсії) та накопичувальну (обов'язкову і добровільну) схеми.

Як зазначає вчена О.А. Вишневська [132], у державах-членах ЄС, достатньо широким є вибір накопичувальних систем. Так, одна з них – коли в досить надійні державні цінні папери з низьким рівнем доходів здійснюється інвестування пенсій (за обов'язковим накопичувальним компонентом). При іншому – варіантів накопичень значно більше: цінні папери, пайові інвестиційні фонди, банківські вклади, придбання нерухомості та дорогоцінних металів, гра на біржі (за добровільним накопиченням).

В європейських країнах на рівні офіційної документації ЄС активно розвивається недержавне пенсійне забезпечення. Так, до 2021 р. було поставлено завдання і відбувається перехід до нових конструкцій пенсійних схем: зменшення частки пенсійних виплат солідарної системи з 84% до 64% [133, с. 283].

Солідарно-накопичувальна модель, що є характерною для європейських країн, є одним з різновидів змішаної системи. Таку модель застосовують: Ірландія, Польща, Швейцарія, частково Італія та Іспанія. Україна також як базову намагається застосувати дану модель, коли було створено трирівневу пенсійну систему: державна пенсія (накопичувальна), обов'язкове страхування і накопичувальна (особиста або корпоративна).

В деяких зарубіжних країнах, зокрема, Великобританії та Швеції реформа пенсійної системи здійснювалась шляхом упорядкування розподільної системи і поступового введення накопичувальних елементів.

Професійні пенсії у Великобританії є подібними до українських недержавних пенсійних фондів (корпоративні), а персональні – до відкритих. У корпоративних недержавних пенсійних фондах – учасники є залежними від роботодавця, який відраховує виплати до пенсійного фонду, а у відкритих – учасник обирає за власний рахунок фонд, який йому подобається [133,

с. 284].

Широкий інтерес викликає пенсійна реформа в Швеції. Сучасна Шведська пенсійна система є багаторівневою у вигляді піраміди, в основі якої є загальна пенсія (allmän pension), далі йде трудова пенсія (tjänstepension), а на вершині – приватні пенсійні накопичення (eventuell privat pension) [134]. Слід зазначити, що система пенсійного забезпечення Швеції є децентралізованою, «усі сторони діяльності швейцарської системи (крім загального нагляду у сфері державної політики) приватизовано: і збирання внесків, і ведення рахунків, і управління активами, і виплату пенсій. Аналогічна система сформувалась і в Данії» [135]. В Швеції функціонує спеціальна комісія, яка відповідає за оформлення трудової пенсії. У відповідності до діючого пенсійного законодавства, робітник отримує трудову пенсію, відповідно до колективного трудового договору з профспілкою, або на основі договору з роботодавцем. Виходячи з величини трудової пенсії можна робити висновки про розмір пенсії в цілому [136, р. 94].

В королівстві Швеція також існує так звана гарантована пенсія. Її отримують особи, які взагалі не мають джерела доходу, або отримують мінімальну заробітну плату. Для отримання даної пенсії громадянин повинен досягти віку 65 років і проживати в Швеції не менше 40 років.

Шведська пенсійна система допускає можливість приватних пенсійних накопичень, які є добровільними. На практиці це означає те, що кожен пенсіонер самостійно вирішує, як і в якій кількості його пенсійні накопичення будуть доповнюватися іншими частинами пенсії.

Накопичувальна пенсійна система Швеції дає можливість інвестувати у фонди, діючі на ринку, і здійснювати це на свою відповідальність.

Як показує аналіз інституційних реформувань пенсійної системи Швеції, політика характеризується орієнтацією на розширення через додаткове (недержавне) пенсійне страхування, яке є в Україні на початковій стадії.

У Чилі також існує державний супровід накопичувального рівня

пенсійного забезпечення у вигляді адміністраторів пенсійних фондів – «Administradoras de Fondos de Pensiones (AFPs), – виключним видом діяльності яких є управління приватними пенсійними фондами та адміністрування відповідних послуг і виплат, передбачених законом» [137]. «АПФ збирають соціальні внески, вносять їх на індивідуальний пенсійний рахунок і інвестують активи для здійснення пенсійних виплат у майбутньому» [138]. Таким чином, досвід цієї країни вказує, що «приватні пенсійні системи, в яких передбачено децентралізоване адміністрування індивідуальних пенсійних рахунків, мають значно вищий рівень витрат, ніж моделі на основі централізованого адміністрування. Там, де завдання з управління пенсійними рахунками здійснюються централізовано, а конкуренцію між адміністраторами пенсійних фондів обмежено, витрати зазвичай не перевищують 0,5% пенсійних активів» [135, с. 21].

У США в системі Ощадного пенсійного плану для службовців федерального уряду (TSP) «федеральний уряд відповідає за виконання всіх функцій, крім управління активами та виплати ануїтетів» [135, с. 24]. Зрозуміло, що цей пенсійний план не відображає всю пенсійну систему США, оскільки стосується федеральних службовців, але це вказує на основи побудови такої системи, тобто існування державних інституцій щодо адміністрування вкладів, більше того, ця система передбачає лише те, що «службовці мають можливість обирати філософію інвестування, але не того, хто управлятиме активами фонду, а отже, можливості вибору є прямо протилежними тим, що передбачені чилійською моделлю» [135, с. 24]. Також державно-управлінська складова закладена і в системі пенсійного забезпечення Німеччини, це вказується й у дослідженнях цієї системи Н. Ткаченко: «адміністрування державного пенсійного страхування здійснює Федеральний пенсійний офіс» [139, с. 36]. Крім того, у Німеччині «22 земельних управління забезпечують обов'язкову пенсійну складову частину» [140]. Таким чином, існування державних інституцій із функціями адміністрування у накопичувальних системах пенсійного забезпечення провідних країн світу є умовою успішного розвитку таких систем, а їх

наявність в Українській пенсійній системі стане відповідністю побудови структури системи пенсійного забезпечення загальносвітовим практикам.

Окремо слід зупинитися на використанні світового досвіду щодо можливості впровадження в Україні четвертого (п'ятого) рівня пенсійного забезпечення, який може мати різні форми. Цей рівень за своєю природою є некапітальним, нефінансовим. Він забезпечується наданням тих чи інших соціальних послуг пенсіонерам. Зокрема, в Україні, як і в інших багатьох країнах світу, існує пільговий проїзд для цієї категорії населення. Це фактично державні чи муніципальні програми з різними умовами без вартісного вимірювання послуги. Крім того, до такого виду пенсійного забезпечення можна віднести і медичне страхування в довгостроковій перспективі (пільги після виходу на пенсію). На наш погляд, це можуть бути також послуги будинків пристарілих, отримання додаткових послуг для одиноких людей похилого віку тощо.

Так, виходячи з досвіду передових країн, у яких формально не задекларовано наявність четвертого (п'ятого) рівня пенсійного забезпечення, можна запозичити окремі форми його прояву. Зокрема, у Німеччині, хоча згідно із законодавством існують лише три рівні пенсійного забезпечення, другий і третій рівні мають різні форми заради забезпечення гідної старості громадянам держави. Наприклад, «у великих німецьких компаніях, таких як Mercedes, Airbus чи Siemens, співробітник може розраховувати на додаткову корпоративну пенсію» [141, с. 580–582]. Крім того, у Німеччині діють «сервісні центри, завдання яких – надання всебічної допомоги громадянам, починаючи від консультацій із пенсійного страхування до медичного обстеження» [140].

Необхідно підкреслити, що для більшості зарубіжних країн одним з найгостріших питань реформування пенсійної сфери є пенсійний вік, яке стосується інтересів декількох поколінь. З цього приводу вчені зазначають [132], [133], що загальною тенденцією є підвищення пенсійного віку, яке відбувається під впливом низки соціально-економічних та демографічних факторів.

Таким чином, ураховуючи досвід країн світу щодо функціонування пенсійних систем, в Україні доцільно побудувати багаторівневу пенсійну систему, у якій кожен з рівнів буде незалежним у своєму функціонуванні, і які одночасно доповнюватимуть один одного задля дотримання соціальної справедливості, нівелюючи недоліки кожного з них.

Загальновідомо, що багаторівнева пенсійна система страхує від багатьох ризиків, особливо від загальних ризиків, що впливають із невизначеності в національній економіці і політиці, за допомогою диверсифікації державного і приватного типів управління, стратегій інвестування та джерел фінансування. Тому одним з основних завдань при визначенні стратегії довгострокового розвитку пенсійної системи України є визначення оптимальних пропорцій застосування розподільних і нагромаджувальних принципів пенсійного забезпечення і форм подальшого розвитку кожного з них.

Реформа вітчизняної пенсійної системи має використати, зокрема, такі позитиви зарубіжного досвіду реформування, а саме: забезпечення стабільності державної економіки та гідного життєвого рівня громадян пенсійного віку; розподіл відповідальності в сфері пенсійного забезпечення між державою, роботодавцями та працівниками; здійснювати шляхом поступового впровадження накопичувальних елементів до нової багаторівневої системи; для успішного впровадження накопичувальних (добровільних чи обов'язкових) елементів необхідно періодично підвищувати рівень доходів працездатних осіб.

Висновки до розділу 3

Міжнародні стандарти прав людини щодо пенсійного забезпечення є критерієм, якому повинно відповідати національне законодавство країн міжнародної спільноти, вони безпосередньо впливають як на зміст пенсійного законодавства України, так і на їх правозастосування.

На нашу думку, одними з головних завдань міжнародних та, зокрема,

європейських соціальних стандартів є удосконалення внутрішньодержавного права у векторі демократичної спрямованості держави, забезпеченні рівноправ'я та соціальної справедливості. На превеликий жаль, сама ратифікація, тобто впровадження в правову систему України міжнародних стандартів, часто породжує велику кількість труднощів, які пов'язані, як правило, з виконанням основних їх положень. Використання згаданих норм не завжди ставиться законодавчим органом на перше місце, спостерігається певна розгалуженість в пріоритетності державного виконання цих нормативних актів. Це, безумовно, викликає непорозуміння у сферах юридичного, політичного та, що не менш важливе, соціального життя. При цьому, ми вважаємо, стандартизація правової системи України щодо міжнародних стандартів повинна продовжуватись поруч із проведенням політичної реформи, а також адаптації ментальності пересічних громадян до нових реалій України та світу.

ЄСПЛ регулярно розглядає питання щодо пенсійних та соціальних виплат, зважаючи на визнання їхнього майнового характеру, відповідно до статті 1 Протоколу № 1, який закріплює право на захист власності. Відповідно до тлумачення, наданого ЄСПЛ, пенсії та інші соціальні виплати є «майном» у розумінні вищезазначеної статті, незалежно від того, чи вони фінансуються за рахунок попередньо сплачених внесків, чи ж на них і не спираються.

Враховуючи досвід країн світу щодо функціонування пенсійних систем, в Україні доцільно побудувати багаторівневу пенсійну систему, у якій кожен з рівнів буде незалежним у своєму функціонуванні, і які одночасно доповнюватимуть один одного задля дотримання соціальної справедливості, нівелюючи недоліки кожного з них.

Загальновідомо, що багаторівнева пенсійна система страхує від багатьох ризиків, особливо від загальних ризиків, що впливають із невизначеності в національній економіці і політиці, за допомогою диверсифікації державного і приватного типів управління, стратегій інвестування та джерел фінансування. Тому одним з основних завдань при

визначенні стратегії довгострокового розвитку пенсійної системи України є визначення оптимальних пропорцій застосування розподільних і нагромаджувальних принципів пенсійного забезпечення і форм подальшого розвитку кожного з них.

Реформа вітчизняної пенсійної системи має використати, зокрема, такі позитиви зарубіжного досвіду реформування, а саме: забезпечення стабільності державної економіки та гідного життєвого рівня громадян пенсійного віку; розподіл відповідальності в сфері пенсійного забезпечення між державою, роботодавцями та працівниками; здійснювати шляхом поступового впровадження накопичувальних елементів до нової багаторівневої системи; для успішного впровадження накопичувальних (добровільних чи обов'язкових) елементів необхідно періодично підвищувати рівень доходів працездатних осіб.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження правового регулювання пенсійного забезпечення в Україні, можна зробити наступні висновки.

1. Проаналізовано визначення понять «пенсійне забезпечення», «право на пенсійне забезпечення», «пенсійні правовідносини», «пенсія», «спеціальна пенсія», підходи до визначення яких, змінювались під впливом структурних економічних перетворень. Під пенсійним забезпеченням України пропонується розуміти передбачений законодавством вид матеріального забезпечення громадян, що надається за наявності підстав, визначених чинним законодавством України. Визначено ознаки пенсійного забезпечення. Запропоновано розглядати пенсійні правовідносини як урегульовані нормами пенсійного законодавства суспільні відносини, що виникають при певних визначених законодавством підставах і передбачають одержання встановленого законодавством розміру пенсії. Ураховуючи характерні ознаки пенсії, зроблено висновок про те, що пенсія – це індивідуалізована грошова виплата, яку призначають та виплачують конкретній особі у визначеному розмірі, що залежить від чинників суб'єктивного та об'єктивного характеру. Спеціальна пенсія являє собою пенсійну виплату, що здійснюється щомісячно, яка отримується особою у разі наявності особливих заслуг перед державою, інвалідами, у зв'язку виконанням державних або суспільно-значимих функцій з метою компенсувати втрачений заробіток.

2. Право на пенсійне забезпечення є комплексним, системним видом права на соціальний захист особи, що включає можливість матеріальної підтримки особи, у разі досягнення певного віку, що визначений законом, втрати годувальника, настання інвалідності, а також в інших визначених законодавством обставинах.

Основними ознаками права на пенсійне забезпечення є наступні: фундаментальний вид права соціального захисту; наявність можливості матеріального забезпечення особи у випадку досягнення певного віку, втрати

годувальника, настання інвалідності, а також в інших визначених законодавством випадках; матеріальне забезпечення у вигляді пенсії провадиться у системі державного, недержавного та професійного пенсійного забезпечення, пенсійного страхування; включає специфічні механізми щодо реалізації, гарантування та правової охорони; включає рівень матеріального забезпечення, як правило, на рівні не нижче прожиткового мінімуму; гарантування здійснюється за рахунок коштів Пенсійного фонду України та/ або інших спеціальних джерел; максимальний рівень пенсійного забезпечення, як правило, не перевищує десять прожиткових мінімуму для непрацездатних осіб; підлягає специфічному правовому захисту відповідно до закону.

Отже, право на пенсійне забезпечення належить до комплексу соціальних прав людини, які забезпечують її існування після втрати нею працездатності. Це право покликане створити умови матеріального забезпечення особи шляхом періодичних виплат певної грошової суми пенсії.

3. Визначено загальні проблеми пенсійного забезпечення в Україні, зокрема такі: 1) відсутність зацікавленості громадян в участі у формуванні пенсійних накопичень; 2) наявність розривів пенсії та заробітної плати; 3) економічна та політична криза, військовий конфлікт на Сході України; 4) дефіцит бюджету Пенсійного фонду України.

4. Реалізація та захист права на пенсійне забезпечення в Україні здійснюється на основі системи нормативно-правових актів, які регулюють правовідносини в цій сфері, зокрема, встановлюють категорії осіб, які мають право на отримання пенсійної допомоги, визначають порядок здійснення розрахунків та виплат пенсій для різних категорій населення.

Проблема правового регулювання натепер одна – правове регулювання пенсійного забезпечення здійснюється занадто великою кількістю нормативно-правових актів. Як наслідок, є необхідність систематизації і узагальнення законодавства у єдиний Пенсійний кодекс України, який справді являв би собою єдиний, консолідований нормативно-правовий акт, у

нормах якого було об'єднано регулювання всіх трьох рівнів пенсійної системи України, спеціального пенсійного забезпечення, питань сплати єдиного соціального внеску, призначення, виплати та перерахунку пенсій тощо, тобто норми всіх вищеперерахованих нами нормативно-правових актів.

5. Проаналізовано роль Конституційного Суду України у застосуванні пенсійного законодавства. Практика Конституційного Суду України з питань конституційності законодавчих змін стосовно зменшення досягнутого рівня соціальних виплат, пенсійного забезпечення різним категоріям населення є достатньо широкою.

Можна зробити висновок, що конституційна юстиція розвивається у трьох напрямках у питанні застосування пенсійного законодавства:

– щодо підтвердження наявності права, тобто його існування в матеріальних нормах пенсійного законодавства (йдеться про право на пенсію в осіб, які виїжджають на постійне місце проживання за кордон);

– щодо якісного наповнення права, тобто не тільки про наявність права, а його кількісно-якісні показники (йдеться про питання обмеження максимального розміру пенсії);

– щодо підсудності пенсійних справ, тобто визначення адміністративної підсудності для справ із захисту пенсійних прав (йдеться про те, що питання підсудності не зразу було чітко визначеним у законодавстві, і тільки Конституційний Суд України визначив остаточну підсудність пенсійних спорів).

6. Залежно від причин, що обумовлюють право на одержання пенсії, у законодавчих актах розрізняють різні види пенсій: 1) трудові (пенсії за віком, в тому числі, на пільгових умовах; пенсії у разі втрати годувальника; пенсії за інвалідністю; пенсії за вислугу років); 2) нестрахові трудові пенсії; 3) додаткові пенсії.

На нашу думку, удосконалення якості надання пенсійних послуг можливе через подальше технологічне впровадження електронної системи

«Портал електронних послуг Пенсійного Фонду України», де можна знайти інформацію про страховий стаж особи та електронну трудову книжку.

Проте, водночас, залишається ще цілий ряд проблемних питань, таких як: 1) необізнаність людей похилого віку у сучасних технологіях, що створює перешкоди у наданні їм послуг, завантаженості роботи співробітників Пенсійного фонду України, яка пов'язана з допомогою в орієнтуванні такої категорії осіб на нові, сучасні технологічні процеси; 2) «людський фактор», пов'язаний з неуважністю працівників управлінь Пенсійного фонду України з питань перенесення інформації до електронних реєстрів, з цього випливає, що деяким особам можуть не бути перенесені їх дані про страховий стаж чи місце роботи, або перенесені, але з помилками; 3) відсутність сучасних справних технологічних ресурсів в управліннях Пенсійного фонду України, що впливає на тривалість надання послуг кожній окремій людині, у зв'язку з повільною роботою технічних пристроїв, зависанням електронних програм, ненадійним інтернет-з'єднанням; 4) ризик викрадення або розповсюдження персональних даних третіми особами, хакерами або іншими особами.

7. Розвиток системи нормативно-правових актів в сфері пенсійного забезпечення на сучасному етапі відрізняється оптимізацією впровадження міжнародних пенсійних стандартів у національне законодавство України. Процес міжнародно-правового регулювання пенсійних правовідносин можна визначити як такий, що здійснюється нормами міжнародних договорів (угода, конвенція, пакт, протокол тощо), які пройшли визначений національним законодавством процес легітимізації та є обов'язковими для виконання на території України.

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) регулярно розглядає питання щодо пенсійних та соціальних виплат, зважаючи на визнання їхнього майнового характеру, відповідно до статті 1 Протоколу № 1, який закріплює право на захист власності. Відповідно до тлумачення, наданого ЄСПЛ, пенсії та інші соціальні виплати є «майном» у розумінні вищезазначеної статті, незалежно від того, чи вони фінансуються за рахунок попередньо сплачених

внесків, чи ж на них і не спираються.

8. На основі аналізу досвіду зарубіжних країн, зокрема, Латвії, Литви, Республіки Польща, Португалії, Румунії, Республіки Словаччина, Словенії, Угорщини, Чехії, Швеції, Великобританії, Іспанії, Італії, Німеччини, США та інших щодо функціонування пенсійних систем, в Україні доцільно побудувати багаторівневу пенсійну систему, у якій кожен з рівнів буде незалежним у своєму функціонуванні, і які одночасно доповнюватимуть один одного задля дотримання соціальної справедливості, нівелюючи недоліки кожного з них.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пенсійна система України: [навч. посібник] за заг. ред. Грушка В.І. Київ. Кондор. 2006. 336 с.
2. Шумило М. Правовідносини у пенсійному забезпеченні: функціональний аспект. *Публічне право*. 2014. № 3. С. 130–136.
3. Дідковська Т.О. Пенсійне забезпечення працівників на роботах зі шкідливими та важкими умовами праці: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2008. 208 с.
4. Кравчук Т.В. Пенсійне забезпечення у разі втрати годувальника у солідарній пенсійній системі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2007. 212 с.
5. Линдюк О.А. Сутність пенсійної системи та її місце в забезпеченні соціальної безпеки суспільства. *Вісник Національної академії державного управління*. 2013. № 11. С. 290–298.
6. Пенсійне забезпечення: навч. посіб. / І.А. Ветухова, Г.О. Яковлева, О.М. Ярошенко, за заг. ред. В.В. Жернакова. Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. 230 с.
7. Дідковська Т.О. Поняття та сутність пенсійного забезпечення в Україні: сучасні реалії та перспективи розвитку. *Форум права*. 2012. № 1. С. 253–257.
8. Гуцалова Ю.Є. Фінансово-економічна сутність пенсійного забезпечення в Україні. *Економічний вісник*. 2015. № 2. С. 86-93
9. Право соціального забезпечення: підручник для студ. вищ. навч. закл. / П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак, С.М. Синчук та ін.; за ред. П.Д. Пилипенка. 2-ге вид., прероб. і доп. Київ: Ін Юре, 2008. 504 с.
10. Стаховська Н.М. Відносини у праві соціального забезпечення: дис... канд. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2000. 203 с.
11. Сирота І.М. Право соціального забезпечення в Україні. Харків: Оддисей, 2004. 384 с.

12. Шумило М.М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні: автореф. дис. ... д-ра юр. наук: 12.00.05. Одеса, 2016. 43 с.
13. Орловський О.Я. Поняття та особливості пенсійних правовідносин. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2010. Вип. 538. *Правознавство*. С. 79–84.
14. Хуторян Н.М. Теоретичні проблеми визначення змісту пенсійних правовідносин. *Держава і право*. 2013. Вип. 61. С. 178–186.
15. Сивак С.М. Правові проблеми пенсійного забезпечення в Україні: автореф. дис.... канд. юрид. наук; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 1999. 18 с.
16. Право социального обеспечения: учеб. пособие / под ред. К.Н. Гусова. Москва: Проспект, 2000. 344 с.
17. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 49-51. Ст. 376. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>
18. Ожегов С.И. Словарь русского языка. Под ред. проф. Н.Ю. Шведовой.-14-е изд. стереотип. Москва: Русский язык, 1983. 816 с.
19. Ткаченко Л.Г. Шляхи подальшого реформування пенсійної системи України. *Вісник Пенсійного фонду України*. 2008. № 9. С. 16–17.
20. Синчук С. Проблеми законодавчого закріплення поняття «пенсія». *Вісник Львівського національного університету ім. І.Франка*. 2005. С. 251-256.
21. Буряченко О.Є. Сутність поняття пенсійного забезпечення в науковому дискурсі. *Теорія та практика державного управління*. 2015. Вип. 2 (49). С. 90–97.
22. Зайник А.Д. Правоотношения по пенсионному обеспечению. Москва: Издательство моск. ун-та, 1974. 191с.
23. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні. Київ: Знання, 2005. 381 с.
24. Сташків Б.І. Теорія права соціального забезпечення. Київ: Знання, 2005. 405с.

25. Ачаркан В.А. Государственные пенсии. Москва: Юридическая литература, 1967. 165 с.
26. Захаров М.Л.. Основные принципы советского пенсионного права. *Советское пенсионное право*. 1974. С. 97.
27. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Закон України від 09.04.1992 року № 2262-12. *Відомості Верховної Ради України*. 1992 р. № 29. Ст. 399. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text>
28. Бойко М.Д. Право соціального забезпечення України. Київ: Олан, 2004. 312 с.
29. Пенсійне забезпечення: підручник [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / О.М. Ярошенко, С.М. Прилипко, А.М. Слюсар та ін.; за ред. О.М. Ярошенка. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2017. 308 с.
30. Іншин М.І., Сіроха Д.І. Соціальна держава: сутність і перспективи. Актуальні проблеми соціального права: збірник матеріалів учасників всеукраїнських соціальних програм (заходів) ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій» у 2014 р. / За загальною редакцією М.І. Іншина, В.Л. Костюка, В.О. Попелюшка. Київ: ПВГОІ «ІР СТ Україна», 2015. С.17–21.
31. Михайлова І.Ю. Проблеми реформування пенсійної системи України. *Юридичні гарантії забезпечення прав громадян на працю і соціальний захист*: тези доп. та наук. повідомл. учасників X Міжн. наук.-практ. конф. (м. Харків, 9 жовт. 2020 р.) / за ред. О. М. Ярошенка. Харків: Право, 2020. С. 505–508.
32. Зайчук Б.О. Система пенсійного забезпечення: сьогодні і завтра. Актуальні проблеми економіки. 2012. № 8. С. 20–21.
33. Линдюк О.А. Сутність пенсійної системи та її місце в забезпеченні соціальної безпеки суспільства. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2009. Вип. 4. С. 290–298. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2009_4_38
34. Сташків Б.І. Право соціального забезпечення. Загальна частина.

Чернігів: Десна, 2016. 692 с.

35. Про затвердження Порядку розроблення, затвердження та виконання бюджету Пенсійного фонду України: постанова правління Пенсійного фонду України від 31.08.2009 р. № 21–2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0897-09#Text>

36. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2014 року № 85 і від 24 січня 2020 року № 22: постанова Кабінету Міністрів України від 08.07.2020 р. № 570. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/570-2020-%D0%BF#Text>

37. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

38. Про затвердження Порядку компенсації роботодавцям частини фактичних витрат, пов'язаних із сплатою єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: постанова Кабінету Міністрів України від 13.03.2013 р. № 153. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/153-2013-%D0%BF#Text>

39. Аналіз видатків та доходів Пенсійного фонду України в 2019 році. *Офіс з фінансового та економічного аналізу ОФЕА (FEAO)*. URL: <https://bit.ly/3bGpwXe>.

40. Демографічна ситуація у січні–вересні 2021 року. Експрес-випуск (09.12.2021). *Державна служба статистика України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

41. Саїнчук Н.В. Стан та перспективи розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні. *Науковий вісник Чернівецького національного університету*: збірник наукових праць. Вип. 681. *Економіка*. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т., 2014. С. 79–84.

42. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 р. № 1788-ХП. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 3. Ст. 10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12#Text>

43. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування

пенсійної системи: Закон України від 08.07.2011 № 3668-УІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 12-13. Ст. 82. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3668-17#Text>

44. Про пенсії за особливі заслуги перед Україною: Закон України від 01 червня 2000 р. № 1767-111. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 35. Ст. 289. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1767-14#Text>

45. Про підвищення мінімального розміру пенсії: Закон України від 15.07.1999 р. № 979-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 40. Ст. 359. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/979-14#Text>

46. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 05.10.2000 р. № 2017. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 48. Ст. 409. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text>

47. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 14.01.1998 № 16/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 23. Ст. 121. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16/98-вр>

48. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003 1057-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 47-48. Ст.372. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text>

49. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21.11.1992 № 2811. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 5. Ст. 21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text>

50. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 01.06.2000 № 1768. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 35. Ст.290. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14#Text>

51. Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам: Закон України від 16.11.2000 № 2109. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 1. Ст.2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-14#Text>

52. Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам: Закон України від 18.05.2004 № 1727. *Відомості*

Верховної Ради України. 2004. № 33-34. Ст. 404. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1727-15#Text>

53. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13.01.2005 р. № 23427. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 6. Ст. 147. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text>

54. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей: Закон України від 02.06.2005 р. № 2623. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 26. Ст. 354. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-15#Text>

55. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 18. Ст. 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>

56. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02.03.2000 № 1533. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 22. Ст. 171. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1533-14>

57. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності: Закон України від 23.09.1999 р. № 1105. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 46-47. Ст. 403. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text>

58. Шумило М.М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні: монографія. Київ: Ніка-Центр, 2016. 680 с.

59. Про заходи законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи: Закон України від 8 липня 2011 року № 3668-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. №12-13. Ст.82. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3668-17#Text>

60. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення: Закон України від 02.03.2015 № 213-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. №22. Ст.145. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213-19#Text>

61. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 06.12.2016 № 1774-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. №2. Ст.25. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1774-19>

62. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій: законопроект реєстр. №6614 від 22.06.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2148-19>

63. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо підвищення пенсій: законопроект реєстр. №6617 від 22.06.2017 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62091.

64. Філоненко О.А. Шляхи оптимізації стратегічних напрямів та механізмів державного регулювання системи пенсійного забезпечення. *Наук. праці [Чорномор. держ. ун-ту ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]*. Сер. «Державне управління». 2014. Т. 242. Вип. 230. С. 125–130.

65. Ставерська Т.О., Шевчук І.Л. Етапи пенсійної реформи в Україні. *Економіка і суспільство*. 2017. № 13. С. 1221–1228.

66. Пенсійний кодекс України: проєкт № 4290а від 16.07.2014 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51712

67. Шумило М.М. Сучасний стан та перспективи розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні (за матеріалами наукового повідомлення на засіданні Президії НАН України 21 грудня 2016 р.). *Вісник Національної академії наук України*. 2017. № 2. С. 76–87.

68. Мельник В. Пенсії по інвалідності у пенсійному страхуванні: теоретико-правовий аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2016. № 2(14). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n2/16mvptpa.pdf>

69. Чубар Л. Проблеми реалізації соціальних прав на сучасному етапі та їх захист у конституційному судочинстві. *Вісник Конституційного Суду України*. 2003. № 6. С. 111–114.

70. Рішення Конституційного Суду України від 07.10.2009 № 25-рп/2009

у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень п. 2 ч. 1 ст. 49, другого речення ст. 51 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v025p710-09>.

71. Ярошенко О.М. Теоретичні та практичні проблеми джерел трудового права України: моногр. Харків: СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2006. 456 с.

72. Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загальнотеоретичні аспекти) / П.М. Рабінович, І.М. Панькевич. Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва і місцевого самоврядування Академії правових наук України. Серія І. Дослідження і реферати / ред. кол.: П.М. Рабінович (гол. ред.) [та ін.] Л., 2001. Вип. 3. 108 с.

73. Верланов С.О. Соціальні права людини і громадянина у практиці Конституційного Суду України: межі захисту. *Право України*. 2010. № 2. С. 108–113.

74. Рішення Конституційного Суду України від 26.12.2011 р. № 20-рп/2011. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-11>

75. Шевчук С. Конституційний захист соціальних виплат як права власності: порівняльно-правовий аналіз. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 2/2012. С. 216–233.

76. Рішення Конституційного Суду України від 11.10.2005 р. № 8-рп/2005. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-05>

77. Рішення Конституційного Суду України від 26.12.2011 р. № 20-рп/2011. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-11>

78. Рішення Конституційного Суду України від 03.06.2013 р. № 3-рп/2013. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-13>

79. Кульчицька О.І. До питання підвищення пенсійного віку в Україні. *Розвиток законодавства про працю і соціальне забезпечення: здобутки і проблеми: тези доп. та наук. повідом. учасн. VI Міжнар. наук.-прак. конфер. / за ред. В.В. Жернакова*. Харків, 2012. С. 412–414.

80. Рішення Конституційного Суду України від 07.10.2009 р. № 25-рп/2009. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v025p710-09>

81. Інформаційний лист Вищого адміністративного суду України від 18.02.2014 р. № 212/11/14-14. URL: http://www.vasu.gov.ua/sudovapraktika/inf_list/18_02_2014N212_11_14_14/

82. Рішення Конституційного Суду України від 09.09.2010 р. № 19-рп/2010. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-10>

83. Про внесення змін до статті 18 Кодексу адміністративного судочинства України щодо предметної підсудності адміністративних справ місцевим загальним судам як адміністративним судам: Закон України від 25 грудня 2008 року № 808-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 19. Ст. 262. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-17#Text>

84. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов'язаних із соціальними виплатами: Закон України від 18.02.2010 № 1691. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 19. Ст. 154. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1691-17#Text>

85. Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів: Постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 20.05.2013 р. № 8. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0008760-13>

86. Соловійов О. Реалізація і тлумачення Європейської конвенції з прав людини в Україні: до питання про можливості Конституційного Суду України. *Право України*. 2010. № 6. С. 167–174.

87. Сіньова Л.М. Пенсійне забезпечення як різновид соціальної функції держави. *Публічне право*. 2018. № 3 (31). С. 164–174.

88. Як змінюватиметься пенсійний вік та пенсії в 2021 році. URL: https://news.24tv.ua/pensiya_2020_pensiyniy_vik_ukrayina_koli_hto_vihodit_na_pensiyu_n1257799#:~:text=

%D0%B7%201%20%D1%81%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%8F

%202025%20%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83,%D1%80%D0%BE

%D0%BA%D1%83%20%E2%80%93%20%D0%BD%D0%B5%20%D0%BC

%D0%B5%D0%BD%D1%88%D0%B5%2035%20%D1%80%D0%BE%D0%BA

%D1%96%D0%B2.

89. Який порядок призначення пенсії за віком в Україні? URL: <http://www.blp.sm.gov.ua/index.php/uk/gumanitarna-politika/sotsialniy-zahyst/12339-yakij-poryadok-priznachennya-pensiji-za-vikom-v-ukrajini>

90. Чугунов І.Я., Насібова О.В. Фінанси пенсійного забезпечення: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017. 248 с.

91. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23.09.1999 р. № 1105-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 46-47. Ст. 403. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14>

92. Матвієнко Є.П. До проблеми підтвердження факту перебування на утриманні в судовому порядку: наук.-практ. конф. «Молодий вчений» лютий, 2015 р. Івано-Франківськ: Юридичні науки. № 2 (17). 2015. С. 799–802

93. Рішення Терновського районного суду міста Кривого рогу у справі № 2о-48/2008р. від 28.03.2008 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/5917611>

94. Бориченко К.В. Пенсії та страхові виплати у зв'язку з втратою годувальника як вид матеріального забезпечення сімей з дітьми. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. Одеса, 2015, Вип. 13 (1). С. 150–153.

95. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1. Ст. 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>.

96. Гинцбург Л.Я. Трудовой стаж рабочих и служащих. М.: Институт права им. А. Я. Вышинского; Издательство академии наук СССР, 1958. 644 с.

97. Сулейманова Г.В. Право социального обеспечения: учебник для вузов. 3е изд., перераб. и доп. Москва: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2009. 461 с.

98. Хуторян Н.М. Правові проблеми пенсійного забезпечення в Україні: монографія. Київ: Ін Юре, 2012. 540 с.

99. Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам: постанова Кабінету Міністрів України від 05.11.2014 № 637. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637-2014-%D0%BF>

100. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України: постанова Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 № 78. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/788-2019-%D0%BF>

101. Добрянський С.П. Актуальні проблеми загальної теорії прав людини. Праці Львів. лабораторії прав людини і громадянина НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування АПрН України. Серія І. Дослідження та реферати / гол. ред. П. Рабінович. Л.: Астрон, 2006. Вип. 10. С. 105–110.

102. Шумило М.М. Міжнародні стандарти в сфері соціального захисту. *Університетські Наукові Записки*. 2012. № 3. С. 243–249.

103. Сташків Б.І. Гарантії права на соціальне забезпечення: навчальне видання. Чернігів: Чернігівський державний інститут права, соціальних технологій та праці, 2011. 100 с.

104. Запара С.І. До питання про сутність міжнародного соціального стандарту. *Актуальні проблеми регулювання відносин у сфері праці і соціального забезпечення: тези доп. та наук. повідом. учасн. III Міжнарод. наук.-практ. конфер. Кросроуд. Харків, 2011. С. 540.*

105. Клименко А.Л. Міжнародно-правові стандарти соціального забезпечення: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2017. 197 с.

106. Про міжнародні договори України: Закон України 29.06.2004 № 1906-УІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. С. 540. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>

107. Мачульская Е.Е. Право социального обеспечения. 2-е-е изд., перераб. и доп. изд. Москва: Юрайт, 2011. 575 с.

108. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

109. Статут ООН від 26.06.1945 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010

110. Ярошенко О.М. Пенсійне забезпечення: підручник. 2-е-ге вид., переробл. і допов. изд. Харків, 2017. 308 с.

111. Про формування прожиткового мінімуму на 2018 рік і кореляцію його розміру з фактичними споживчими цінами: Рішення Комітету Верховної Ради України з питань соціальної політики, зайнятості та пенсійного забезпечення 15.11.2017 протокол № 81. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr081450-17#Text>

112. Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці про мінімальні норми соціального забезпечення № 102: Закон України від 16.03.2016 № 1024-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 16. Ст. 161. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1024-19#Text>

113. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text

114. Конвенція про захист прав людини та основоположних права від 04.11.1950 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004

115. Рішення Європейського суду з прав людини «Джонстон та інші проти Ірландії» від 18 грудня 1986 р. (скарга № 9697/82)

116. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>

117. Застосування Європейської конвенції з прав людини та практики Страсбурзького суду в Україні (загальнотеоретичні аспекти): монографія / П. Рабінович, О. Соловйов. Київ, 2014. (Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина. Серія 1: Дослідження та реферати; вип. 28). – С. 166.

118. Супрун Д. Основні аспекти входження України в юрисдикційний механізм Європейської конвенції з прав людини. Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / за ред. О. Жуковської. Київ: ВІПОЛ, 2004. С. 849–855.

119. Шевчук С.В. Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2008. 25 с.

120. Рішення Європейського суду з прав людини «Карсон та інші проти Сполученого Королівства» (заява № 42184/05)

121. Constitution of Spain 1978 (rev. 2011). ConstituteProject. URL: https://constituteproject.org/constitution/Spain_2011?lang=#289.
122. Constitution of Latvia 1922 (reinst. 1991, rev. 2016). ConstituteProject. URL: https://constituteproject.org/constitution/Latvia_2016?lang=#255.
123. Constitution of Lithuania 1992 (rev. 2019). ConstituteProject. URL: https://constituteproject.org/constitution/Lithuania_2019?lang=#204.
124. Constitution of Poland 1997 (rev. 2009). ConstituteProject. URL: https://constituteproject.org/constitution/Poland_2009?lang=#333.
125. Constitution of Portugal 1976 (rev. 2005) ConstituteProject. URL: https://constituteproject.org/constitution/Portugal_2005?lang=#628.
126. Constitution of Romania 1991 (rev. 2003). ConstituteProject. URL: https://constituteproject.org/constitution/Romania_2003?lang=#338.
127. Constitution of Slovakia 1992 (rev. 2017). ConstituteProject. URL: https://constituteproject.org/constitution/Slovakia_2017?lang=#318.
128. Constitution of Slovenia 1991 (rev. 2016). ConstituteProject. URL: https://constituteproject.org/constitution/Slovenia_2016?lang=#153.
129. Constitution of Hungary 2011 (rev. 2016). ConstituteProject. URL: https://constituteproject.org/constitution/Hungary_2016?lang=#342.
130. Constitution of Czech Republic 1993 (rev. 2013) ConstituteProject. URL: https://constituteproject.org/constitution/Czech_Republic_2013?lang=#1046.
131. Кант И. Метафізика правова. В 2-х частях. Сочинения в 6 томах. Т. 4. Москва. Мысль, 1965. С. 107–437.
132. Вишнеvsька О. А. Пенсійна реформа: зарубіжний досвід для України. *Аспекти публічного управління*. 2016. № 8. С. 42–48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aplup_2016_8_7.
133. Женчак О.В. Розвиток пенсійного забезпечення та його вплив на економіку України на основі європейського досвіду. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2010. Вип. 682. С. 278 – 287.
134. Філіпчук П.В. Системи пенсійного забезпечення: огляд світового досвіду. 2009. URL: http://academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Filipchuk.pdf.

135. Обов'язкові накопичувальні пенсійні системи (2-й рівень). Міжнародний досвід: уроки для України. 2018. URL: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/02/Mandatory-Retirement-Savings_Pillar-2_February

136. Anderson K.M. Pension reform in Sweden: Radical reform in a mature pension system. Ageing and Pension Reform Around the World: Evidence from Eleven Countries. 2005. P. 94-104.

137. Sistema de AFP – SP. Superintendencia de Pensiones. URL: <https://www.spensiones.cl › w3-propertyvalue-9897>

138. Sociedades Administradoras de Fondos de Pensiones (AFP). URL: <http://www.cmfchile.cl/educa/600/w3-propertyvalue-1299.html>

139. Ткаченко Н.В. Вектори побудови пенсійних систем у країнах Європейського Союзу. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України*. 2014. Вип. 40. С. 32–42.

140. Пенсійна система Німеччини. URL: <https://www.uaib.com.ua/files/articles/203/49/Germany.pdf>

141. Holzmann Robert, Palmer Edward. Pension Reform. Issues and Prospects for Non-Financial Defined Contribution (NDC) Schemes. The World Bank Washington, D.C. 2007. 692 p. URL: <https://openknowledge.worldbank.org>